

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 21:2 (2016), SS. 129-170.

KAZVİN ŞEHRİNİN FAZİLETİNE DAİR BİR RİVÂYETİN SENEDİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Musa ERKAYA*

Öz

Bazı bölgeler ve şehirler hakkında Hz. Peygamber (s.a.v)'e isnad edilen pek çok rivâyet vardır. Bu rivâyetlerin bir kısmında o bölge ve şehirler övülürken, bir kısmında da yerilmektedir. Ne var ki hadis otoriteleri, ilgili rivâyetlerin büyük çoğunluğunun uydurma olduğu kanaatindedirler. Araştırmamızın konusunu teşkil eden Kazvîn şehrinin faziletiyle ilgili rivâyet de çoğu hadis otoritesi tarafından uydurma olarak kabul edilmiştir. Buna gerekçe olarak da rivâyetin isnadındaki bazı râvîlerin hadis uydurucusu (vaddâ') olduğu ileri sürülmüştür. Bu çalışmada ilgili rivâyet isnad tenkidine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Kazvîn hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra rivâyetin tarikleri tespit edilmiş, daha sonra da râvîlerin cerh ve ta'dil durumları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kazvîn, Uydurma Hadis, İbn Mâce, İran.

An Examination on the Chain of a Narration Regarding the Virtues of the City of Qazvin

Abstract

There are a great number of narrations attributed to the Prophet (p.b.h.) about some regions and cities. While in some of these narrations those regions and cities were praised, they were vilified in some others. However, hadith authorities are of the opinion that the vast majority of them were fabrications. The narration about the virtues of the city of Qazvin which is the subject of our research has also been considered by most hadith authorities to be fabricated. That some of the narrators in the chain of the narration were fabricators (vaddâ') of hadith has been put

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
musaerkaya@firat.edu.tr

Bu makaleyi okuyarak çok değerli katkılarda bulunan başta Sayın Hakemler olmak üzere, kıymetli dostum Prof. Dr. Kadir Gürler, Fakültemiz Hadis Anabilim Dalı öğretim elemanları Yrd. Doç. Dr. Ekrem Yücel, Arş. Gör. Emine Erdoğan ve Arş. Gör. Cemal Ural'a çok teşekkür ederim.

forward as a reason. In this study, the relevant narration has been subject to criticism regarding its chain. In this context, after a brief information has been given about Qazvin, the paths of the narration will be identified, and then, the positions of the narrators regarding al-jarh wa't-ta'deel sciences will be discussed.

Key words: Qazvin, Fabricated Hadith, Ibn Majah, Iran.

Giriş

Hadis küliyatomızda belirli bölge, şehir veya beldeleri öven ya da yeren pek çok rivâyete rastlamak mümkündür. Bu rivâyetlerden bazılarında ilgili yerlerin fethedileceği bildirilirken, bazılarında o yerler doğrudan methedilmiş, bazılarında o yerin insanları övülmüş, diğer bazılarında da tutulan/tutulacak olan nöbetler karşılığında Allah Teala'nın nöbet tutanları cennetine koyacağı, cennette de zümrüt ve yakut kaplamalı sütunları olan köşkler verileceği ve bu köşklere çok sayıda hurilerin bulunacağı şeklinde müjdeler verilmiştir. Ancak pek azı müstesna, bu şekildeki rivâyetlerin büyük çoğunluğu hakkında hadis otoriteleri ciddi tenkitler getirmişlerdir. Bu tenkitler rivâyetin metnine olduğu kadar senedine yönelik de yapılmıştır.

Bu çalışmada ele alacağımız rivâyet de hem senet hem de metin yönünden eleştirilmiş ve sonuçta da pek çok mevzuat kitabında yerini almıştır. Biz bu makalede ilgili rivâyetin metin tenkidine de yer vermekle birlikte, ağırlıklı olarak isnad tenkidini yapmaya çalışacağız.

Öncelikle bahse konu şehir olan Kazvîn hakkında genel bir bilgi vereceğiz. Daha sonra rivâyetin tariklerini tespit edip, râvîlerin cerh ve ta'dil değerlendirmelerini yapacağız. Son olarak da rivâyeti uydurma kabul edip eserine alan mevzûât âlimlerinin görüşlerini paylaşacağız.

1. Kazvîn Hakkında Genel Bilgi¹

Bugün İran'da Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Kazvîn, İbnu'l-Fakîh'e göre Sasânî hükümdarı I. Şâpûr tarafından kurulmuş ve *Şah Şâpûr* ismi verilmiştir.²

Hız. Ömer'in hilafeti döneminde, 21/641 yılında, önce Nu'man b. Mukarrin, onun şehadetinden sonra da Huzeyfe b. el-Yemân komutasındaki İslâm ordularının elde ettiği büyük zafer, İran topraklarını İslâm ordularına

¹ Bu başlık altında verilen bilgiler "İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri", (Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004) adlı doktora tezimizin 27-32 sayfaları arasından özetlenerek alınmıştır.

² Râfî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 40 - 41.

tamamen açmış, aynı yıl içerisinde Isfahân ve Kirman da fethedilmiştir. Bir yıl sonra da Hemedân, Rey, Kazvîn³, Cürcan, Istahr ve Azerbaycan'ın fethi de gerçekleşmiştir⁴. Hz. Ömer döneminde fethedilen Suriye, Irak, Mısır ve İran, Hz. Osman döneminde yerleşim bölgesi haline getirilmiştir⁵. Hz. Osman, 24/644 yılında Berâ b. Âzib'i Rey'e vali tayin etmiştir. Rey'den Ebher'e geçip orayı fetheden Berâ b. Âzib, oradan da Kazvîn'e gitmiş⁶ ve Kazvîn halkı üzerine yürümüştür. Müslüman ordusuna karşı bir şey yapamayacaklarını anlayan Kazvînîler, Berâ b. Âzib'ten anlaşma istemişlerdir. O da daha önce fethettiği Ebher halkına sunduğu şartları kendilerine de sunmuştur. Onlar da cizyenin dışındaki bütün şartları kabul etmişler, ancak cizyeden nefret ettiklerinden, başka bir deyişle cizye vermemek için müslüman olmuşlardır⁷.

"Bir diğer rivâyette ise, onlar müslüman olup kendi yurtlarında kalmışlar ve toprakları da öşür arazisi kabul edilmiştir. el-Berâ, aralarında Tuleyha b. Huveylid el-Esedî⁸'nin de bulunduğu beş yüz müslümanı buraya yerleştirmiş ve onlara, kimseye ait olmayan toprakları iktâ⁹ olarak vermiştir"¹⁰.

Halife Hârun Reşîd Horasan'a giderken Hemedân'a uğradığında, Kazvîn halkı onun huzuruna çıkmış ve kendilerinin düşman topraklarına yakın bir yerde bulduklarını ve sık sık düşmanla uğraştıklarını haber verdikten sonra, halîfeden durumlarını yeniden gözden geçirmesini ve topraklarının gelirlerinden alınan onda bir verginin azaltılmasını istemişlerdir. Buna mukabil Hârun Reşîd de onlardan yılda on bin dirhem alınmak suretiyle topraklarını mukâtaa¹¹ usulüne tabi tutmuştur¹².

Moğol istilâsı yüzünden, VII. (XIII.) asır başlarında tahribe uğrayan Kazvîn, Safevî hükümdârı I. Tahmasp'ın (1524-1576), başkenti Tebrîz'den buraya taşınmasıyla yeniden canlanmıştır. I. Tahmasp burada uzun müddet

³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, c. IV, s. 23 - 24.

⁴ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, s. 10.

⁵ Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*, s. 11.; Marcel Bazin, "Kazvîn", *DİA*, c. XXIV, s. 154, 155.

⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 342.

⁷ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), s. 460, 461.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 342 - 343.

⁸ Hz. Peygamber döneminde, 630 yılında önce müslüman olup sonra irtidat ederek peygamberlik iddiasında bulunan, en sonunda da Hz. Ömer döneminde müslüman olan Tuleyha b. Huveylid hakkında bk., Mehmet Salih Arı, "Tuleyha b. Huveylid", *DİA*, c. XLI, s. 362-363.

⁹ Hükümdarın toprak bağışlaması.

¹⁰ Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 461, 462.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 343.

¹¹ Üzerinde mülk, bina veya ağaçlar meydana getirilmiş bulunan vakıf bir arsa için tayin edilmiş olan yıllık ücrettir.

¹² Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 463 - 464.; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. IV, s. 343.

ikamet etmiş ve I. Abbâs burayı imar etmiştir¹³. Ancak 1598'de I. Abbâs'ın (1588-1629) İsfahan'ı başkent yapması üzerine şehir bir kez daha önemini yitirmiştir¹⁴.

I. Dünya Savaşı sırasında Rus güçleri tarafından işgal edilen Kazvîn, 1941'de Sovyet hava kuvvetleri tarafından bombalanmış ve II. Dünya savaşından sonra, kuzey İran'ın kısa süren Sovyet işgali sırasında kale olmuştur¹⁵. İran İslâm Devrimi (1978-1979) sırasında kent halkı ile İran ordusu arasında çatışmalar çıkmıştır¹⁶.

Eskiden Zencan'ın bir ili¹⁷ iken Tahran'a bağlanmış, Takistan'la beraber bu ilin idari ve siyasi sınırlarını oluşturan bir ilçe iken 1996 yılında Tahran'dan ayrılmış ve il olmuştur.

Kazvîn, tarih boyunca ilmî faaliyetler açısından İran bölgesinin İsfahân ve Rey gibi önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kazvîn'den hemen her ilim dalında pek çok bilgin çıkmış ve Kazvînî nisbesiyle meşhur olmuştur. Şehrin yetiştirdiği önemli bilginlerin başında da Kutub-i Sitte'nin altıncı kitabı olan Sünen'in sahibi İbn Mâce (ö. 273/887) gelmektedir. Temel hadis kaynaklarının oluşumu bakımından altın çağ olarak nitelenen h. 3./m. 9. asırda Kazvîn'de yaşamış bazı hadis bilginlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Ali b. Muhammed b. et-Tanâfîsî el-Kûfî, Ebu'l-Hasan (ö. 233/847)¹⁸, Amr b. Râfi' el-Becelî el-Kazvînî (ö. 237/852)¹⁹, İsmail b. Tevbe (ö. 247/862)²⁰, Ali b. Saîd el-Askerî (ö. 300/912)²¹, Muhammed b. Saîd b. Sâbık er-Râzî el-Kazvînî, Ebû Saîd (ö. 316/831)²².

Kazvîn'in tarihi ve özellikle üçüncü asırda ilmi durumunu genel olarak tanıttıktan sonra, rivâyetin tariklerini tespitte geçebiliriz.

2. Kazvîn'in Faziletine Dair Rivâyetin Tarikleri

Kazvîn'in faziletine dair rivâyetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu rivâyetlerin hemen hemen tamamı, kendisi de bir Kazvînli olan Râfi' (ö.

¹³ Huart, Cl, "Kazvîn", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, c. IV, s. 528.

¹⁴ *Anabritanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. XII, s. 126.

¹⁵ *The Columbia Encyclopedia*, Sixth Edition, Columbia Press, 2001.

¹⁶ *Anabritanica*, a.y.

¹⁷ <http://persia.com>.

¹⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. VII, s. 378, 379. Eserinin adı *el-Musned*'dir.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. VIII, s. 32.

²⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. I, s. 286.

²¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. V, s. 102.; ez-Zehabî, *Tezkira*, c. II, s. 749. el-Askerî'nin eserleri şunlardır: *el-Musned*, *eş-Şuyûh*, (Ziriklî, *el-A'lâm*, c. V, s. 102.; Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 749.) *Mu'cemu's-Sahâbe*, (Zehebî, *Tezkira*, c. II, s. 749).

²² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. IX, s. 187.

623/1226)'nin²³ *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn* adlı eserinde ve mevzûât kitaplarında yer almaktadır. Bu rivâyetlerin bir kısmında sadece Kazvîn'den bahsedilirken, diğer bir kısmında ise Kazvîn ile birlikte Askalân²⁴, Abadân²⁵, İskenderiye²⁶ ve Rey²⁷ gibi dönemin önemli şehirleri de zikredilmektedir²⁸. Çalışmamıza konu olan rivâyet ise, bütün hadis musannefatı içerisinde sadece İbn Mâce'nin *Sünen*'inde nakledilmiştir. Hadis musannefatı dışında ise ilk olarak Râfiî'nin *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn* adlı eserinde tahriç edilmiştir²⁹. Rivâyetin tarikleri şu şekildedir:

I. Tarik

حدثنا إسماعيل بن أسد . ثنا داود بن المحبر . أنبأنا الربيع بن صبيح عن يزيد بن أبان عن أنس بن مالك قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم : ” ستفتح عليكم الآفاق ، وستفتح عليكم مدينة يقال لها : قزوين ، من رابط فيها أربعين يوماً أو أربعين ليلة . كان له في الجنة عمود من ذهب ، عليه زبرجدة خضراء ، عليها قبة من ياقوتة حمراء ، لها سبعون ألف مصراع من ذهب ، على كل مصراع زوجة من الحور العين “

İsmail b. Esed ← Dâvud b. Muhabber ← Rebî' b. Sabîh ← Yezîd b. Ebân ← Enes b. Mâlik ← Hz. Peygamber (s.a.v):

“Uzak ülkeleri fethedeceksiniz. Bu fetihler sırasında Kazvîn denilen bir şehri de fethedeceksiniz. Kim orada kırk gün veya kırk gece nöbet tutarsa, Cennette onun, üzeri yeşil zebercet (bir nevi kıymetli taş) ile (kaplı) altından bir sütunu olur. Bu altından sütunun tepesinde de kırmızı yakuttan bir kubbe bulunur. Onun, altından yetmiş bin kapısı vardır, her kapıda hurilerden bir eş bulunmaktadır.”³⁰

²³ Hakkında bilgi için bkz., Bilal Aybakan, “Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed”, *DİA*, c. XXXIV, s. 394-396.

²⁴ Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 5.; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, c. II, s. 46, 59.

²⁵ Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 20.; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, c. II, s. 59.

²⁶ Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 13.; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, c. II, s. 46, 50.; es-Suyûtî, *Zeylül-Leâli'l-Masnûa*, s. 93.

²⁷ Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 17-18.; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, c. II, s. 64.

²⁸ Mevzûât kitaplarında yer alan, Kazvîn'in faziletine dair bütün rivâyetleri ayrı bir çalışmada ele alacağımızı belirtmek isteriz.

²⁹ Bu tespit, el-Mektebetü's-Şâmile (3.64) ve Cevâmiu'l-Kelim (4.5) adlı programlar vasıtasıyla başta hadis musannefatı olmak üzere siyer, meğazi, tarih ve tabakat kitapları üzerinden yapılan tarama faaliyeti sonucu ortaya çıkmıştır.

³⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 24, Cihâd, 11, (h. no: 2780, c. II, s. 939); Bu rivâyetin nakledildiği mevzuat kitapları şunlardır: İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 37.; Suyûtî, *et-Taakkubât ale'l-mevzû'ât*, s. 59.; a.mlf., *el-Leâliu'l-masnûa*, c. I, s. 463.; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, c. II, s. 50.; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-mecmûa*, s. 432.; Elbânî, *Daifu Suneni İbn Mâce*, s. 227, (h. no. 558, (2829)); el-Ceberî, *el-Muštehir mine'l-hadîsi'l-mevzû' ve'd-daif ve'l-bedîlus-sahîh*, s. 98.; Fellâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, c. II, s. 457.; Huveynî, *Cunnetu'l-murtâb*, s. 162.

II. Tarik

أخبرنا محمد بن عبد الكرم الكرجي بقرأة والدي رحمهما الله، أنا إسماعيل بن عبد الجبار، أنا الخليل بن عبد الله ثنا محمد بن سليمان بن يزيد ثنا عبد الرحمن بن أبي حاتم ثنا إبراهيم بن الوليد ثنا داؤد بن المحبر عن الربيع بن الصبيح عن يزيد الرقاشي عن أنس بن مالك رضي الله تعالى عنه: قال قال رسول الله صلى الله عليه و وآله وسلم: "يُفْتَحُ عَلَيْكُمْ الْآفَاقُ، وَيُفْتَحُ عَلَيْكُمْ مَدِينَةٌ، يُقَالُ لَهَا قَرْوِينُ، مِنْ رَابِطٍ فِيهَا أَرْبَعِينَ صَبَاحاً كَانَ لَهُ فِي الْجَنَّةِ عَمُودٌ مِنْ ذَهَبٍ، عَلَى رَأْسِهِ قَبَّةٌ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ عَلَى رَأْسِهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مِصْرَاعٍ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْهَا زَوْجَةٌ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ."³¹

Muhammed b. Abdülkerim el-Kerecî ← İsmail b. Abdülcebbâr ← Halil b. Abdullah ← Muhammed b. Süleyman b. Yezîd ← Abdurrahman b. Ebî Hâtim ← İbrahim b. Velîd ← Dâvud b. Muhabber ← Rebî' b. Sabîh ← Yezîd er-Rekâşî ← Enes b. Mâlik ← Hz. Peygamber (s.a.v):

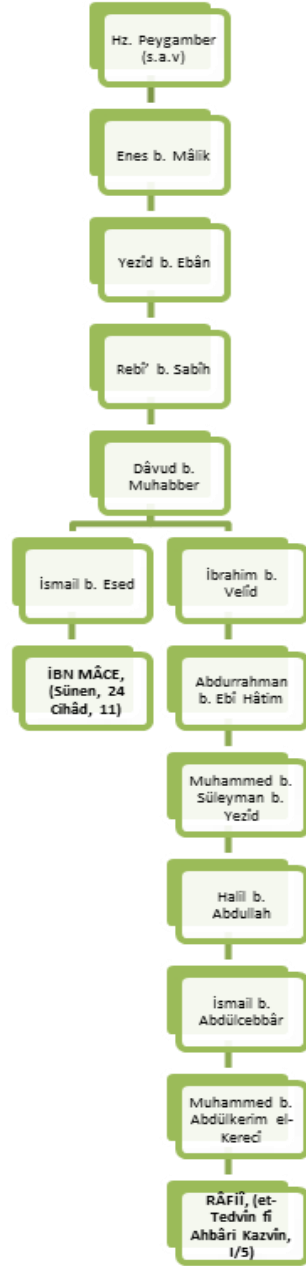
"Uzak ülkeler fethedilir. Yine Kazvîn denilen bir şehir de fethedilir. Kim orada kırk sabah nöbet tutarsa, Cennette onun, üzeri yeşil zebercet ile (kaplı) altından bir sütunu olur. Bu altından sütunun tepesinde de kırmızı yakuttan bir kubbe bulunur. Onun, altından yetmiş bin kapısı vardır, her kapıda hurilerden bir eş bulunmaktadır"³¹.

Görüldüğü üzere, rivâyetin Râfîi tarafından tahriç edilen tarihinin, hem isnadındaki râvîleri hem de – esasa taalluk etmeyen bazı küçük lafız farklılıklarıyla da olsa – metni İbn Mâce'nin tarihiyle bire bir örtüşmektedir. Başka bir ifadeyle Râfîi, İbn Mâce'nin rivâyetini nakletmiştir. Biz de bu sebeple her iki tariki birden incelemeye tabi tutmak yerine, sadece asıl rivâyet olan İbn Mâce'nin rivâyetini ele almayı uygun gördük. Ancak yine de Râfîi'nin rivâyetinin, İbn Mâce'nin rivâyetine dayandığını daha net gösterebilmek için aşağıda oluşturacağımız isnad şemasına her iki rivâyeti de almak istiyoruz.

³¹ Râfîi, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, c. I, s. 5.

3. İsnad Şemasının Oluşturulması

Her iki rivâyetin isnad şemasını şu şekilde oluşturabiliriz:

İsnad şemasında da görüldüğü üzere, rivâyetin hadis musannefatı içerisindeki ilk ve tek kaynağı İbn Mâce'nin *Sünen'*idir. Buna göre rivâyet, baştan sona tek kişinin tek kişiden nakli ile gelmiştir. Yani bu rivâyeti Enes b. Mâlik'ten sadece Yezîd b. Ebân, Yezîd b. Ebân'dan sadece Rebî' b. Sabîh, Rebî' b. Sabîh'ten sadece Dâvud b. Muhabber, Dâvud b. Muhabber'den sadece İsmail b. Esed, İsmail b. Esed'den de sadece İbn Mâce rivâyet etmiştir. Dolayısıyla rivâyet, râvî sayısı bakımından *ferd-i mutlak*³², Yezîd b. Ebân, Rebî' b. Sabîh ve Dâvud b. Muhabber'in Basralı oluşları yani hadisi yalnız bir bölge râvîlerinin rivâyet etmiş olması sebebiyle de *ferd-i nisbî*³³dir.

Hadis musannefâtının dışında Râfîi'den gelen tarikte de benzer bir durum söz konusudur. Buna göre Dâvud b. Muhabber'e kadar isnad tek tarikte gelmiş, Dâvud b. Muhabber'den İsmail b. Esed ve İbrahim b. Velîd almış, İbrahim b. Velîd'den de Râfîi'ye kadar yine tek kişinin tek kişiden rivâyeti söz konusudur. Yani, İbrahim b. Velîd'den sadece Abdurrahman b. Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim'den sadece Muhammed b. Süleyman b. Yezîd, Muhammed b. Süleyman b. Yezîd'den sadece Halil b. Abdullah, Halil b. Abdullah'tan sadece İsmail b. Abdülcebbâr, İsmail b. Abdülcebbâr'dan sadece Muhammed b. Abdülkerim el-Kerecî, Muhammed b. Abdülkerim el-Kerecî'den de sadece Râfîi rivâyet etmiştir. Dolayısıyla rivâyet, râvî sayısı bakımından *ferd-i mutlak*, Basralı râvîlerden geldiği için de *ferd-i nisbî*dir.

Özetle, her iki tarik de râvî sayısı bakımından *ferd-i mutlak*, Basralı râvîlerden geldiği için de *ferd-i nisbî*dir.

Rivâyetin, râvî sayısı bakımından durumu böyle iken, cerh ve ta'dil açısından nasıl bir vaziyet arz etmektedir. Şimdi de buna bakmak istiyoruz.

4. Ravilerin Cerh ve Ta'dil Değerlendirmeleri

Bu başlık altında sünnî hadîs usûlcüleri tarafından ortaya konan "*bütün sahâbîlerin âdil olduğu*" prensibinden hareketle, rivâyetin sahâbî râvîsi

³² *Ferd-i mutlak*, tek bir senedle rivayet edilmiş olan veya her tabakada râvî sayısı birden fazla olmayan hadîstir. bk., İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 95.; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-Nazar*, s. 65.; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 291.; Ayrıca bk., Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 78.; Talat Koçyiğit, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 127.; Salahattin Polat, "Ferd", *DİA.*, c. XII, s. 368-369., Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 152-154.

³³ *Ferd-i nisbî*nin bu çeşidi için şöyle bir tarif yapılmaktadır: Mekke, Medine veya Basra gibi, yalnız bir bölge râvîlerinin rivayet ettiği ve bu rivayetleriyle tek kaldıkları hadîstir. bk., İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 95.; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 291.; Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, s. 168. Ayrıca bk., Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 78.; Talat Koçyiğit, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, s. 128.; Salahattin Polat, "Ferd", *DİA.*, c. XII, s. 368-369.; Yücel, *Hadîs Usûlü*, s. 152-154.

tenkide tabi tutulmayacak, diğer râvîlerin başta ricâl, tabakât, cerh ve ta'dil, suâlât vb. eserler üzerinden hadis rivâyetinde güvenilirlik ve ehliyetleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda râvîlerin önce kısa bir tanıtımı yapılacak, ardından, isnadın ittisal ve ınkıtâna işaret için önemli bazı hocaları ve talebeleri zikredilecektir. Daha sonra râvîlerin cerh ve ta'dilinde, alanında her biri bir otorite olan hadis münekkitlerinin ilgili râvî hakkındaki kanaatleri kronolojik olarak ayrı ayrı nakledilecektir. Bu yapılırken, kullanılan cerh ve ta'dil lafızları orijinal haliyle verilecek birden fazla manaya gelebilecek ya da nadiren kullanılan lafızların Türkçeleri parantez içerisinde verilecektir. Müteakiben, münekkit muhaddislerin râvîlerle ilgili verdikleri hükümler/kanaatler, her bir râvî ile ilgili olarak, tekrarlarından arındırılmış bir şekilde tablo halinde sunulacaktır. Son olarak da münekkitlerin kanaatlerinden hareketle rivâyetin sıhhat durumunun ortaya konulacağı bir değerlendirme yapılacaktır.

4.1. Enes b. Mâlik (ö. 92/711)

Sahâbîdir³⁴. Tam adı, Enes b. Mâlik b. en-Nadr b. Damdam el-Ensârî³⁵ en-Neccârî³⁶ Ebû Hamza el-Medenîdir³⁷. Medine'de on sene Rasûlullah (s.a.v)'in hizmetinde bulunmuş³⁸, "hâdimu'r-rasûl³⁹ ve hâdimu'n-nebi⁴⁰" diye şöhret bulmuştur. Daha sonra Medine'den ayrılmış, Basra'ya yerleşmiş⁴¹, akabinde Şam'a gitmiştir. Ancak Basra'ya tekrar geri dönmüş⁴² ve orada hicrî doksan iki yılında vefat etmiştir⁴³. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce kendisinden hadis rivâyet etmiştir⁴⁴.

4.2. Yezîd b. Ebân (ö. 119/737)

Meşhur ismi Yezîd b. Ebân er-Rekâşî, künyesi Ebû Amr, Nisbesi ise er-Rekâşî el-Basrî'dir⁴⁵. Kıssacıdır⁴⁶ ve Basra'nın zahitlerindedir⁴⁷. Aşırı

³⁴ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, c. I, s. 44.

³⁵ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 115.

³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, c. III, s. 4.

³⁷ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. III, s. 353.

³⁸ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. III, s. 363.

³⁹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, c. I, s. 44.

⁴⁰ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, c. II, s. 27.

⁴¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, c. II, s. 27.

⁴² Beğâvî, *Mucemu's-Sahâbe*, c. I, s. 43.

⁴³ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. III, s. 377.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. III, s. 353.

⁴⁵ Hakkında bk., İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, c. LXV, s. 72 - 96, nr: 8235; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 64 - 76, nr: 6958.

derecede bir zühd hayatı yaşadığı, kırk yılını oruçlu geçirdiği, sıcak yaz günlerinde su içmeden durduğu, göz kapakları kapanıncaya kadar ağladığı, evine gelenleri de ağlattığı, ağlamaktan gözyaşı kanallarının kuruduğu ifade edilmektedir⁴⁸. Tirmizî ve İbn Mâce'de rivâyetleri vardır⁴⁹. Onu İbn Sa'd üçüncü⁵⁰, Halife b. Hayyât dördüncü⁵¹ tabakadan saymıştır.

4.2.1 Hocaları

Yezîd b. Ebân'ın en fazla hadis naklettiği hocalarından bazıları ve onlardan naklettiği hadis sayılarını⁵² şu şekilde zikredebiliriz: Enes b. Mâlik (199), Hasan el-Basrî (5), Ğuneym b. Kays⁵³, (2) Amr b. Dînâr (2), Kays b. Ubâde⁵⁴ (1), Muhamed b. Münkedir (1)⁵⁵.

4.2.2. Talebeleri

Yezîd b. Ebân'dan en fazla hadis nakleden talebelerinden bazıları ve naklettikleri hadis sayıları şöyledir: Rebî' b. Sabîh (33), Süleyman b. Mihrân

⁴⁶ Halk hikayecisi veya vaiz de denilen kıssacılar, doğru yanlış demeden halka hikaye, haber, geçmiş ümmetlerden örnekler nakletmişler, bunu yaparken de en çok hadislerden istifade etmişlerdir. Ne var ki kıssacıların önemli bir kısmının İslami ilimlerden ve hadis rivâyetinin inceliklerinden haberdar olmaması, onları hadis uydurmaya sevk etmiştir. Kıssacılığın ortaya çıkışı, kıssacılar ve İslâm'a verdikleri zararlar hakkında telif edilmiş eserlerden birkaçı şunlardır: İbn Teymiyye (ö. 728 s. 1328)'nin *Ehâdîsu'l-Kussâs*'ı, İrâkî (ö. 806 s. 1404)'nin *el-Bâis ale'l-Halâs min Havâdisi'l-Kussâs*'ı, ve Suyûtî'nin *Tahzîru'l-Havâs min Ekâzîbi'l-Kussâs*'ı. Konuyla ilgili ayrıca bk., M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadîsler*, s. 83-90. 203-204; Hasan Cirit, "Kussâs", *DİA*, c. XXVI, s. 463-465.

⁴⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, c. LXV, s. 72, nr: 8235.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 309, nr: 597; a.mlf., *Lisânu'l-Mizân*, c. IX, s. 451, nr: 3092.

⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 71-72.

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. IX, s. 251, nr: 1053.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 64.; Zehebî, *el-Kâşif*, c. II, s. 380, nr: 6277.; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. II, s. 310-312.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 309, nr: 597.; a.mlf., *Takribu't-Tehzîb*, s. 599, nr: 7683.; Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, c. III, s. 228, nr: 2665. Bu kaynaklarda Buhârî'nin Yezîd b. Ebân'ın hadisini naklettiği belirtilmektedir. Ancak, *Sünen* ve *Edebu'l-Müfred* üzerinde yaptığımız araştırmada bunu tespit edemedik.

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 244, nr: 4016.

⁵¹ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, s. 214. Mizzî, Halife b. Hayyât'ın Yezîd b. Ebân'ı beşinci tabakadan saydığını söylemektedir ki bu bir hata olsa gerektir. bk., Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 66.

⁵² Bu sayılar Cevâmiu'l-Kelim (4,5) programından alınmıştır.

⁵³ Zehebî, *Mizânul-İtidâl*, c. IV, s. 418, nr: 9669.

⁵⁴ Zehebî, *Mizânul-İtidâl*, c. IV, s. 418.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. IX, s. 251, nr: 1053.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 65.; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. II, s. 310-312.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 309, nr: 597.; Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, c. III, s. 228, nr: 2665.

(21), Sâlih b. Bişr (11), Hammâd b. Seleme (9), Fadl b. İsa er-Rekâşî (6), Süfyân es-Sevrî (6), Muhammed b. Münkedir (4), Katâde b. Diâme (2)⁵⁶.

4.2.3. Hakkında Söylenenler

Yezîd b. Ebân hakkında, bizim tespit edebildiğimiz yirmi üç münekkit muhaddisten sadece ikisi ta'dil edici lafızlar kullanırken, geriye kalanların tamamı, çeşitli mertebelerde cerh edici lafızlar kullanmışlardır. Bu bağlamda onun hakkında, Ebû Dâvud (ö. 275/889) "*sâlih bir kimsedir*"⁵⁷ derken, İbn Adî (ö. 365/976), "Enes b. Mâlik'in yanı sıra Basra, Kûfe ve diğer memleketlerden bir takım kimselerden⁵⁸ *sâlih*"⁵⁹ hadisler nakletmesi⁶⁰, güvenilir kimselerin de kendisinden rivâyette bulunmaları sebebiyle onun *lâ be'se bih*⁶¹ olduğunu/olmasını umuyoruz⁶² demiştir. Onun hakkında, cerh ve ta'dil âlimlerinin yaptıkları değerlendirmeleri şiddet bakımından azdan çoğa doğru şöyle sıralayabiliriz.

İbn Sa'd (ö. 230/845)'a göre o, "*kaderiyye görüşüne sahip zayıf bir râvîdir*"⁶³. Ali b. Medînî (ö. 230/845)⁶⁴, - bir görüşünde - Yahya b. Maîn (ö. 233/848)⁶⁵, Nesâî (ö. 303/915)⁶⁶, Ukaylî (ö. 322/934)⁶⁷ ve Dârakutnî (ö. 385/995)'ye göre ise "*zayıftır*"⁶⁸. Fesevî (ö. 277/890)'nin değerlendirmesi "*fihî da'f (onda biraz zayıflık vardır); - bir görüşüne göre - Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), yuda'afu (zayıftır/zayıf addedilmiştir)*"⁶⁹ demişlerdir. Tirmizî'nin değerlendirmesi de "*yuda'afu fi'l-hadîs (hadiste zayıf kabul edilir)*"⁷⁰ şeklinde olmuştur. Kendisi gibi Basralı bir muhaddis ve müfessir olan Ebû Hafs Amr b.

⁵⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 65.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 309, nr: 597.

⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 68.

⁵⁸ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. IV, s. 418.

⁵⁹ Bu tabir sahih ve hasen hadisler için kullanıldığı gibi, hasen hadisin altında olmakla beraber, zayıf denilecek kadar da düşük olmayan hadisler için de kullanılır. Aydınli, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 271.

⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 310.

⁶¹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. IV, s. 418.

⁶² İbn Adî, *el-Kâmil fi Du'âfâi'r-Ricâl*, c. VII, s. 258, nr: 2158.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. IV, s. 418.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 310.; Makrîzî, *Muhtasarul-Kâmil*, s. 829, nr: 2158.

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 244, nr: 4016.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 68.

⁶⁵ Yahya b. Maîn, *et-Târîh*, c. IV, s. 105, nr: 3380.

⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 69.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 310.

⁶⁷ Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'âfâi'l-Kebîr*, c. IV, s. 373, nr: 1983.

⁶⁸ Dârakutnî, *ed-Du'âfâ ve'l-Metrûkîn*, c. III, s. 137, nr: 591.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 69.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. IV, s. 418.

⁶⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 67.

⁷⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. IV, s. 418.

Ali el-Fellâs (ö. 249/864)⁷¹ ile İbn Hacer (ö. 852/1449)⁷², *leyse bi'l-kavî fi'l-hadîs* (hadis rivâyetinde kuvvetli değildir) demiştir. Zehebî ise (ö. 748/1347) *zâhid bir kimse olup, kıssacıdır*⁷³ ve *zayıftır*⁷⁴ demiştir.

Râvî Yezîd b. Ebân'ı yukarıdaki gruba nazaran daha şiddetli eleştiren âlimler ve kanaatleri şöyledir:

Yahya b. Maîn: "*Sâlih bir kimsedir fakat leyse hadîsuhû bi şey*⁷⁵ (hadisi bir şey değil) dir"⁷⁶.

Ahmed b. Hanbel: "*Ondan herhangi bir şey yazılmaz, münkeru'l-hadîstir*⁷⁷ ve *kıssacıdır*⁷⁸".

Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890): "*Çok ağlayan bir vaizdir, Enes'ten naklettiği rivâyetlerin çoğu fihî nazar* (hakkında şüphe olan)⁷⁹ rivâyetlerdir⁸⁰. Aynı zamanda *fi hadîsihî da'f* (hadisinde zayıflık vardır)"⁸¹.

Nesâî: *Metrukü'l-hadîs* (hadisi terkedilmiş)⁸² olup, *leyse bi sika*⁸³ (güvenilir değil)⁸⁴.

Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî el-Basrî (ö. 307/920): "*Vehim sahibidir*, (rivâyetleri) ezberleyemez. Kendisinden, doğru sözlülüğü ve salâhı sebebiyle hadis alın(yo)r"⁸⁵.

⁷¹ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, c. IV, s. 418.

⁷² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310.

⁷³ Zehebî, *el-Kâşif*, c. II, s. 380, nr: 6277.

⁷⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, c. II, s. 380, nr: 6277.; a.mlf., *Divânu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, s. 440, nr: 4707.; a.mlf., *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, c. II, s. 417, nr: 7082.

⁷⁵ Bu istilâhın *metruk* râvîler için kullanılmasıyla ilgili olarak bk., Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 102.

⁷⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 98.; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 68.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310.

⁷⁷ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310.

⁷⁸ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, c. IV, s. 418.

⁷⁹ Cerhin, Zehebî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs hiçbir suretle alınmaz. Aydınli, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, s. 181. Ebû Hâtim er-Râzî, bu tabiri şiddetli cerh lafzı olarak *metruk* râvîler için kullanmıştır. Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, s. 125, 127.

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. IX, s. 251, nr: 1053.

⁸¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310.

⁸² Nesâî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, s. 253, nr: 673.; Ayrıca bk., İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884;

⁸³ Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs hiçbir suretle alınmaz. Aydınli, *Hadîs İstilahları Sözlüğü*, s. 164. Bu lafzın *metruk* râvîler için kullanıldığı hususunda bk., Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, s. 103. Ayrıca bk., Mehmet Efendioğlu, "Metruk", *DİA*, c. XXIX, s. 415 – 416.

⁸⁴ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, c. IV, s. 418.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310.

⁸⁵ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 69.

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), babası Ebû Hâtim er-Râzî'nin yukarıda aktardığımız görüşünü paylaşmış ve Yahya b. Saîd el-Kattân'ın Yezîd b. Ebân'dan hadis almadığını söylemiştir⁸⁶.

İbn Hibbân (ö. 354/965): "Yezîd b. Ebân, hadis uydurmamıştır ancak kendisinden bilinçli (kasten) olmaksızın münker⁸⁷ rivâyetler hâsıl olmuştur⁸⁸. Yezîd b. Ebân, Allah'ın, geceleri çok ağlayan⁸⁹ hayırlı âbid kullarından biridir. Ancak, ibadetle meşgul olmaktan hadis ezberlemeyi ihmal etmiştir. O kadar ki, Hasan'ın (el-Basrî) sözünü (değiştirerek) Enes'e mâl edip, nebî (s.a.v)'e isnad etmiştir. Kendisinden, ibret alma cihetiyle olanlar dışında rivâyette bulunmak helal değildir".⁹⁰

Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014): "*Metrukü'l-hadîstir*"⁹¹.

Beyhakî (ö. 458/1066): "*Lâ yuhteccu bih, metrûktur*"⁹².

İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201): "*Hadis uydurucusudur*"⁹³, zayıf ve metrûktur⁹⁴.

İbn Hacer: "*Zayıftur, zâhittir, hafızası çok kötüdür, münker rivâyetleri çoktur. İsnadları zabt edemez, başkasından duyduğu her rivâyeti Enes'e mâl ederdi*"⁹⁵.

Yezîd b. Ebân hakkında en şiddetli eleştiriyi Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) yapmıştır. Şu'be demiştir ki, "Yezîd b. Ebân *kıssacının biridir. Yol kesmek veya zina etmek bana kendisinden hadis rivâyet etmekten daha*

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. IX, s. 251 -52, nr: 1053.

⁸⁷ Münker hadis hakkında bk., Mehmet Efendioğlu, "Münker", *DİA*, c. XXXII, s. 13 – 14.

⁸⁸ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884;

⁸⁹ Mizzî, bununla ilgili ilginç bir bilgi nakletmektedir. Rivâyete göre Yezîd b. Ebân rüyasında Rasûlullahı görmüş, ona bir sûre okumuş, bunun üzerine Allah Rasûlü ona: Bu kıraat. Peki ağlama nerde? demiş. Bundan sonra da Yezîd çok ağlayanlardan olmuştur. bk., Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 70.

⁹⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. III, s. 98.; Ayrıca bk., İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 311.

⁹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 70.

⁹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 70.

⁹³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 318.

⁹⁴ İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, c. III, s. 206, nr: 3770.

⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. XI, s. 310. Bu ve benzeri hadis uydurma yöntem ve çeşitleri hakkında bk., Hüseyin Akgün, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", s. 269 – 270.

*sevimli gelir*⁹⁶. Buhârî (ö. 256/870) de Şu'be'nin bu tenkidini nakletmekle yetinir⁹⁷.

Meşhur oryantalist Juynboll (ö 2010) da Yezîd b. Ebân'ın Hasan el-Basrî'nin en meşhur öğrencilerinden biri olduğunu, ancak Hasan el-Basrî'nin sözlerini Enes b. Mâlik isnadıyla Hz. Peygamber'e ulaşan hadislere dönüştürdüğünü kaydetmektedir. Juynboll ayrıca, Enes b. Mâlik adı altında açıkça uydurulmuş olan hadislerin çoğundan sorumlu olan Enes b. Mâlik'in en meşhur öğrencilerine ait verdiği uzunca listede Yezîd b. Ebân'ın ismine de yer vermektedir⁹⁸.

Görülmektedir ki Yezîd b. Ebân, görüşlerine müracaat ettiğimiz cerh ve ta'dil âlimlerinin hemen hemen tamamı tarafından ya doğrudan metrûk ve münker olmakla ya da bunlara delalet eden lafızlarla eleştirilmiştir. Onun başta Hasan el-Basrî olmak üzere, başkalarından duyduğu sözleri Enes b. Mâlik'e mal ettiği ve hadis uydurucusu olduğu da söylenmiştir. Ancak bütün bu söylenenlerin yanı sıra, bu rivâyet özelinde dikkat etmemiz gereken bir nitelme daha var ki, o da Yezîd b. Ebân'ın yaşadığı dönemde⁹⁹ geceleri çok ağlayan, önemli bir zâhid, kıssacı ve vaiz oluşudur. Bu tespitlerin Şu'be b. Haccâc, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Hibbân ve Zehebî gibi cerh ve ta'dilde otorite olarak nitelenen âlimler tarafından yapılmış olması ayrı bir önem arz etmektedir. Rivâyetin muhtevası da râvînin kıssacı olabileceği ve bu rivâyeti uydurup Enes b. Mâlik üzerinden Hz. Peygamber (s.a.v)'e isnad edebileceği kanaatini pekiştirmektedir. Rivâyete göre, *Kazvîn adında bir yer fethedilecek, orada kırk gün veya kırk gece nöbet tutan kimseye Cennette üzeri yeşil zebercet ile (kaplı) altından bir sütun verilecek. Bu altından sütunun tepesinde de kırmızı yakuttan bir kubbe bulunacak. Bu kubbenin altından yetmiş bin kapısı bulunacak, her kapıda da hurilerden bir eş bulunacaktır.* Bu demektir ki, cennette o kişinin yetmiş bin eşi olacaktır. Bu ifadeler, özellikle kıssacıların terğîb ve terhîb maksatlı uydurmalarına tipik bir örnektir. Bilindiği gibi, az amele çok sevap vadeden veya küçük bir günah işleyeni şiddetli

⁹⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, c. II, s. 733, nr: 1221.; a.mlf., *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884.; Mizzi, *Tehzibu'l-Kemâl*, c. XXXII, s. 66 - 67.; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, c. XI, s. 310. Yezîd b. Ebân'dan rivâyette bulunan bazı râvîler, Şu'be'nin bu kanaatinden dolayı tenkit edilmişlerdir. Örnekleri için bk., İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, c. I, s. 21, no: 50.; c. I, s. 269, no: 1177.; c. II, s. 61, no: 1718.; c. II, s. 156, no: 2201.; c. III, s. 7, no: 2713.; c. III, s. 178, no: 3618.

⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. VIII, s. 320, nr: 3166.

⁹⁸ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 269-270.

⁹⁹ Cirit, "Kussâs", *DİA*, c. XXVI, s. 463.

cezalarla korkutan sözde hadisler de mana itibariyle bozuk ve ölçüsüz olarak kabul edilmiştir¹⁰⁰.

Kanaatimiz odur ki bu rivâyeti, kıssacı Yezîd b. Ebân uydurmuş ve Enes b. Mâlik üzerinden Hz. Peygamber (s.a.v)'e isnad etmiştir. Bizi bu kanaate sevk eden gerekçeler ise, başta cerh ve ta'dil âlimlerinin Yezîd b. Ebân hakkındaki *münkeru'l-hadîs*, *metrûku'l-hadîs*, *vaddâ'* ve *kıssacı* olduğuna dair kanaatleri; ikinci olarak da başta Hasan el-Basrî olmak üzere, başkalarından duyduğu rivâyetleri, Enes b. Mâlik'e mal ettiğine dair İbn Hibbân ve İbn Hacer'in görüşleridir. Her ne kadar Basralı olan Yezîd b. Ebân'ın, hayatının son dönemlerinde Basra'ya yerleşen ve orada vefat eden Enes b. Mâlik'ten hadis rivâyeti tabii olarak karşılanırsa da gerek İbn Hibbân ve İbn Hacer'in görüşleri, gerek Yezîd b. Ebân'ın aşırı bir kıssacı oluşu bizi bu kanaate sevk etmektedir. Ayrıca, bu rivâyetin, muhtevası itibariyle fedâil, terğîb ve terhîb maksadına matuf olması bakımından, kıssacıların uydurduğu rivâyetlerin temel özelliklerini taşımasıdır. Yine bu rivâyeti Enes b. Mâlik'ten, tâbiin tabakasından Yezîd b. Ebân'dan başkasının rivâyet etmemiş olması, *Sünen-i İbn Mâce* hariç, hiçbir hadis kitabında bulunmaması ve Kazvîn'in fethedildiği tarihe (21/641) en yakın râvînin kendisi olması da, bizi bu rivâyetin uydurma olabileceği kanaatine sevk eden diğer gerekçelerdir. Son olarak, İbnu'l-Cevzî'nin bu rivâyete dair, ileride detaylı olarak nakledeceğimiz görüşünden bir bölüm nakledelim. O şöyle demektedir: "Bu hadîsi Yezîd b. Ebân'dan başkasının uydurduğunu sanmıyorum. İbn Mâce'ye hayret ediyorum. Bilgisine rağmen bu hadîsi, hakkında bir şey söylemeden/eleştirmeden *Sünen*'ine almayı nasıl caiz gördü?"¹⁰¹.

4.3. Rebî' b. Sabîh (ö. 160/776)

Bu râvînin künyesi Ebu Bekr, Ebu Hafs; nisbesi ise es-Sa'dî el-**Basrî'dir**. Sa'd b. Zeydümenât b. Temîm'in mevlâsıdır¹⁰². Deniz yoluyla Hindistan'a savaşa gitmiş, 160 yılında, Sind topraklarında¹⁰³ Mehdî hilafetinin ilk zamanlarında vefat etmiş, oradaki adalardan birine defnedilmiştir¹⁰⁴. Buhârî, Rebî' b. Sabîh'in bir rivâyetiyle istîşhâd etmiş (yani hadisin başka bir

¹⁰⁰ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 326.

¹⁰¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 318.

¹⁰² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247, nr: 474.; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 277, nr: 4098.

¹⁰³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 94.; Zehebî, *el-Kâşif*, c. I, s. 392, nr: 1535. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.; (Sind, günümüzde Pakistan'ın dört eyaletinden birisidir.)

¹⁰⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 277, nr: 4098.; ayrıca bk., İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 296, nr: 336.

senetle gelen benzerini nakletmiş), Tirmizî ve İbn Mâce de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır¹⁰⁵. er-Râmehurmuzî onun, Basra'nın ilk musannifi¹⁰⁶ ve ilk bâb başlığı oluşturan alimi olduğunu söyler¹⁰⁷.

4.3.1. Hocaları

Rebî b. Sabîh'in en çok hadis aldığı hocalarından bazıları ve aldığı hadis sayıları şöyledir: Yezîd b. Ebân (33), Hasan el-Basrî (53), Muhammed b. Sîrîn (9), Atâ b. Ebî Rebâh (7), Süleyman b. Mihrân (3), Nâfi' Mevlâ İbn Ömer (1), Hişâm b. Urve (1)¹⁰⁸.

4.3.2. Talebeleri

Rebî b. Sabîh'ten en çok hadis alan talebeleri ve aldıkları hadis sayıları ise şöyledir: Dâvud b. el-Muhabber (2), Vekî' İbnü'l-Cerrâh (20), Süfyân es-Sevrî (14), Ebû Dâvud et-Tayâlisî (13), Abdullah İbnü'l-Mübârek (2)¹⁰⁹.

4.3.3. Hakkında Söylenenler

Şu'be b. Haccâc¹¹⁰, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ebû Dâvud'a, Rebî b. Sabîh'in hadisinin mi yoksa Basralı bir başka muhaddis olan Mübârek b. Fudâle'nin hadisinin mi daha sevimli olduğunun sorulması üzerine onlar, Mübârek'in hadisinin daha sevimli olduğunu söylemişlerdir¹¹¹. Şu'be b. Haccâc, bir başka yerde onun hakkında, müslümanların büyüklerindedir¹¹² derken, kendisinden hiç hadis nakletmeyen Yahya b. Saîd el-Kattân ise *kâne lâ yürzâhu*¹¹³ demiştir¹¹⁴.

¹⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 94, nr: 1865.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.; Ayrıca bk., Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 42 -43.

¹⁰⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.

¹⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 90.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 91.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, c. I, s. 412, nr: 867, c. III, s. 243, nr. 5070.; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XV, s. 283, nr: 7135.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XV, s. 285, nr: 7135.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 91.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹¹² Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâ'i'l-Kebîr*, c. II, s. 52, nr: 483.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93.; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹¹³ (Kendisinden razı olunmayan/beğenilmeyen bir kimse idi) şeklinde tercüme edebileceğimiz bu tabiri, Ebû Hâtim er-Râzî, *fihî nazar* (hakkında şüphe vardır) lafzıyla birlikte kullanmak suretiyle, ilgili râvînin *metrûk* olduğunu ortaya koymak istemiştir. bk., Yücel, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri İle İlgili Çalışmalar*, s. 125.

İbn Sa'd: Hadis rivâyetinde *zayıftur*. Kendisinden (Süfyân) es-Sevrî rivâyette bulunurken, Affân (b. Müslim) rivâyet etmemiştir¹¹⁵.

Ali b. Medîni: O, bizim nazarımızda *sâlih* bir kimsedir fakat *hadiste kuvvetli değildir*, demiştir¹¹⁶. Ali b. Medîni ayrıca, Yahya b. Maîn'den kendisine Rebî' b. Sabîh'in hadis(ler)inden nakletmesi için uğraştığını ancak onun bundan sarf-ı nazar ettiğini de belirtmektedir¹¹⁷.

Yahya b. Maîn, Rebî' b. Sabîh'in hadisçiliğiyle ilgili olarak, Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin sorusuna *leyse bihî be's* demek suretiyle sanki onu fazla övmemiştir¹¹⁸; Ebu Bekir b. Ebî Hayseme'nin sorusuna ise *daîfu'l-hadîstir*¹¹⁹ şeklinde cevap vermiştir¹²⁰. Yahya b. Maîn, Mübârek b. Fudâle'nin zayıflığına işaret ederken, *zayıflıkta Rebî' b. Sabîh gibidir* demek suretiyle, aynı zamanda Rebî'in de zayıflığını ortaya koymuş olmaktadır¹²¹. Dûrî rivâyetine göre ise *sika* olduğunu söylemiştir¹²².

Kendisi gibi Basralı olan muhaddis ve müfessir Ebû Hafs Amr b. Ali el-Fellâs onun hakkında *leyse bi'l-kavî* (hadis rivâyetinde kuvvetli değildir)¹²³ demiştir. el-Fellâs ayrıca Affân b. Müslim'den, Rebî' b. Sabîh'in bütün hadislerinin *maklûb* olduğunu duyduğunu nakletmiştir¹²⁴.

Ahmed b. Hanbel¹²⁵ ve İclî¹²⁶ (ö. 261/875) onun hakkında *lâ be'se bih* demişlerdir. Ahmed b. Hanbel ayrıca onun *sâlih bir kimse* olduğunu da ilave etmiştir¹²⁷.

¹¹⁴ Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr*, c. II, s. 52, nr: 483.; İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-ricâl*, c. III, s. 132, nr: 652.; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 91.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IX, s. 277, nr: 4098.

¹¹⁶ Osman b. Ebî Şeybe, *Suâlâtü Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. Medîni*, s. 59, nr: 25. Ayrıca bk., Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹¹⁷ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 42, nr: 2741.

¹¹⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh* (Rivâyetü Osman b. Saîd ed-Dârimî), s. 111, nr: 334.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 465, nr: 2084.; İbnu'l-Cevzî, *el-İlelül-Mütenâhiye*, c. II, s. 733, nr: 1221.; a.mlf., *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.; a.mlf., *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*, c. I, s. 332, nr: 2096.

¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. XV, s. 283 - 284.; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 92.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, c. III, s. 10, nr: 3913.; Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr*, c. II, s. 52, nr: 483.; İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-ricâl*, c. III, s. 132, nr: 652.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. VIII, s. 339, nr: 2084.

¹²² Yahyâ b. Maîn, *Târîh* (Rivâyetü Dûrî), c. IV, s. 83, nr: 3252

¹²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 465, nr: 2084.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹²⁴ Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr*, c. II, s. 52, nr: 483.; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 465, nr: 2084.; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317, nr: 884.; Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 91.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 42, nr: 2741.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹²⁵ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 41, nr: 2741.

Rebî' b. Sabîh hakkında diğer münekkit muhaddislerin görüşleri ise şöyledir:

Cûzcânî (ö. 259/873): "*leyse min ehli's-sebt* (sağlam râvîlerden değildir)"¹²⁸.

Ya'kub b. Şeybe (Basralı) (ö. 262/875): "(Dininde, yaşayışında ve ahlâkında) *sika, sadûk* ve *sâlih* bir kimse iken, hadis rivâyetinde *çok zayıftır*"¹²⁹.

Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/877): "*Şeyhun sâlih* ve *sadûktur*"¹³⁰.

Ebû Hâtîm er-Râzî: "*Raculün sâlih/sâlih bir kimsedir*"¹³¹ ancak Mübârek b. Fudâle bana Rebî' b. Sabîh'ten daha sevimlidir"¹³².

Nesâî: "*Zayıftır*"¹³³.

Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî el-Basrî: "*Zayıftır, Rebî' b. Sabîh'in vehim sahibi* olduğunu düşünüyorum. (Bununla beraber) o, *sâlih bir kuldür*"¹³⁴.

Ukaylî onu *Duafâ's*ında zikretmiş ve Basralı olup, müslümanların büyüklerinin efendilerindedir, dedikten sonra özellikle Yahyâ b. Maîn ve Şu'be b. Haccâc'ın Rebî' b. Sabîh hakkında yukarıda zikrettiğimiz görüşlerini nakletmiştir¹³⁵.

İbn Ebî Hâtîm, Şu'be b. Haccâc'ın Mübârek b. Fudâle'yi Rebî' b. Sabîh'e tercih ettiğine dair görüşünü nakletmekle yetinmiştir¹³⁶.

Kitâbu's-Sikât'ında Rebî' b. Sabîh'e yer vermeyen İbn Hibbân onun hakkında şöyle demiştir: "Basra'nın *âbid* ve *zâhid*lerindedir. Öyle ki, onun evi, geceleyin çok teheccüd namazı kılınması sebebiyle Beytû'n-Nahle'ye benzemektedir. Ancak rivâyetlerinde o kadar çok *vehme düşmüştür* ki, (bu sebeple) hadisleri *münker* olmuştur. Teferrüt ettiği hadislerle ihticâc etmeyi

¹²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, c. I, s. 412, nr. 867.; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 465, nr. 2084.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 92.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 247.

¹²⁸ Cûzcânî, *Ahvâlur-Ricâl*, s. 123, nr. 203.

¹²⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹³⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 465, nr. 2084.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93.; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, c. I, s. 332, nr. 2096.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III s. 248.

¹³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93.

¹³² Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, c. I, s. 201, nr. 193.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹³³ İbn Adî, *el-Kâmil fi Duafâ'ir-ricâl*, c. III, s. 132, nr. 652.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93.; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, c. I, s. 332, nr. 2096.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.; Ayrıca bk., Makrîzî, *Muhtasarul-Kâmil*, s. 331, nr. 652.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹³⁵ Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâ'ir-kebir*, c. II, s. 52, nr. 483.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹³⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (*Takdimetü'l-Ma'rife*), c. I, s. 142, nr. 29.

doğru bulmam. Ancak, güvenilir râvîlerin muvafakat ederek itibar için aldıklarında da bir beis görmem¹³⁷.

İbn Adî: "Onun *sâlih* ve *müstakîm* (sahih/hasen) hadisleri vardır. Ona ait ciddi/gerçek bir *münker hadis* görmedim. Şahsı ve rivâyetleri itibariyle *lâ be'se bih* olduğunu düşünüyorum"¹³⁸.

Dârakutnî: "*Uhtulife anhu*"¹³⁹.

İbn Şâhin (ö. 385/996): *Târîhu Esmâi's-Sikât*'ında zikretmiş ve Yahya b. Maîn'in yukarıda zikrettiğimiz görüşlerini nakletmiştir¹⁴⁰.

Hâkim en-Neysâbûrî: "*Leyse bi'l-metîn* (sağlam değildir)"¹⁴¹.

İbnu'l-Cevzî, Rebî' b. Sabîh'in *zayıf* ve *metrûk* bir kimse olduğuna dair kanaatini Yahya b. Maîn, Ebu Zur'a er-Râzî, Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Hibbân vb. münekkîd muhaddislerin görüşlerine yer vermek suretiyle ortaya koymuştur¹⁴².

Zehebî: "*Sadûk, âbid*¹⁴³ ve *zayıftır*¹⁴⁴. Bazıları da onu hadiste *leyyin* olarak nitelendirmişlerdir"¹⁴⁵.

İbn Hacer: "(Kişiliğinde) *sadûktur*, (hadis rivâyetinde ise) *seyyü'l-hıfz'dur*. *Âbid* ve *mücâhid* bir kimsedir. Râmehürmüzî onun Basra'da ilk kitap tasnif eden kimse olduğunu söylemiştir"¹⁴⁶.

Elbânî (ö. 1999): "*Sadûktur, seyyü'l-hıfz'dır*"¹⁴⁷.

Juynboll, Rabî' b. Sabîh hakkında Ya'kub b. Şeybe'nin (dininde, yaşayışında ve ahlâkında) *sika*, *sadûk* ve *sâlih* bir kimse iken, hadis rivâyetinde *çok zayıftır*" şeklindeki görüşü ile İbn Adî'in "onun *sâlih* ve *müstakîm* (sahih/hasen) hadisleri vardır. Ona ait ciddi/gerçek bir *münker hadis* görmedim. Şahsı ve rivâyetleri itibariyle *lâ be'se bih* olduğunu düşünüyorum" dediği kanaatlerini birleştirerek, *sâlih* ve *sadûk* terimlerinin bazen *daif*

¹³⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 296, nr: 336.; Ayrıca bk., İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-ricâl*, c. III, s. 134, nr: 652.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. IX, s. 93 – 94. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.; Ayrıca bk., Makrîzî, *Muhtasarul-Kâmil*, s. 331, nr: 652.

¹³⁹ Dârakutnî, *el-İlelu'l-Vâride*, c. XII, s. 67, nr: 2425.

¹⁴⁰ İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi's-Sikât*, s. 85, nr: 353.

¹⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. III, s. 248.

¹⁴² İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, c. I, s. 281, nr: 1218.; a.mlf., *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 317.

¹⁴³ Zehebî, *el-Kâşif*, c. I, s. 392, nr: 1535.

¹⁴⁴ Zehebî, *el-Muğnî Fî'd-Du'afâ*, c. I, s. 332, nr: 2096.

¹⁴⁵ Zehebî, *Dîvânü'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, s. 134, nr: 1394

¹⁴⁶ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 206, nr: 1895.

¹⁴⁷ Elbânî, *Silsile*, c. VI, s. 82, nr: 2569, c. VIII, s. 23, nr: 3527, c. IX, s. 77, nr: 4079.

terimiyle aynı anda kullanıldığını ancak *sika* terimiyle beraber kullanıldığına pek rastlanmadığını belirtir ve şöyle der: "Bu iki değerlendirme birleştirildiğinde *sâlih* teriminin, ahlâkî içeriğe sahip hadisleri yaymasında pek sakınca görülme­yen birisini tasvir ettiği sonucu çıkarılabilir; her ne kadar sözü geçen hadislerin temelsiz oldukları bi hakkın tespit edilmişse de"¹⁴⁸.

Juynboll ayrıca, İbn Adî'in ifadelerinde geçen "şahsı ve rivâyetleri itibariyle *lâ be'se bih* olduğunu düşünüyorum (*ercû ennehû lâ be'se bih*) sözü ile ilgili olarak da, "herhangi birinin – örn. Rabî'in – hadislerinin tartışılmaz bir şekilde doğru oldukları için değil de; muhtemelen cezbedici veya ahlaki içerikleri dolayısıyla makbul, sağlam hadisler arasına dahil edilmesi konusundaki açıkça ifade edilmeyen arzularını yansıtmaktadır" demektedir¹⁴⁹ ki biz de aynı kanaati taşıyoruz.

Görüldüğü üzere, Rebî' b. Sabîh adalet sıfatı bakımından ta'dîl edilirken, zabt sıfatı bakımından tecrîh edilmiş, yani eleştirilmiştir. Onun adalet sıfatına işaret ederken, *âbid*, *zâhid*, *sadûk*, *racûlün/şeyhun sâlih*, *mücâhid* gibi ta'dîl edici ifadeler kullanılmıştır. Ne var ki zabt sıfatıyla ilgili olarak kullanılan tanımlamaların tamamı eleştireldir. Bu bağlamda zikredilen lafızlardan bazıları şöyledir: *Daîf/daîfu'l-hadîs*, *leyse bi'l-kavî/leyse bi'l-kavî fi'l-hadîs*, *leyse bi'l-metîn*, *leyse bihî be's*, *vehim sahibi*, *seyyü'l-hıfz*. Bu tabirlerin de genellikle *metrûk* ve *münker* râvi ve mervîler için kullanıldığı göz önünde bulundurulacak olursa, rivâyetin Rebî' b. Sabîh üzerinden *metrûk* ve *münker* olduğunu söyleyebiliriz¹⁵⁰.

4.4. Dâvud b. Muhabber (ö. 206/821)

Tam adı Dâvud b. Muhabber b. Kahzem b. Süleyman b. Zekvân et-Tâî'dir. Künyesi Ebû Süleyman, nisbesi et-Tâî, es-Sekafî, el-Bekrâvî'dir. **Basralıdır**, sonradan Bağdat'a yerleşmiş ve 206 yılında, bir Cuma günü¹⁵¹ orada vefat etmiştir¹⁵².

¹⁴⁸ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 230.

¹⁴⁹ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 231.

¹⁵⁰ Münkeru'l-hadîs tabirinin çeşitli kullanımlarıyla ilgili olarak bk., Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından Münkeru'l-hadîs ve farklı kullanımları", *MÜİFD.*, s. 13 – 14 – 15, Yıl. 1997.

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 329, nr. 4412.

¹⁵² Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 443, nr: 1784.; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, c. V, s. 771, nr: 136. ; a.mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, c. II, s. 20.; Dâvud b. Muhabber ile ilgili olarak ayrıca bk., M. Yaşar Kandemir, "Dâvud b. Muhabber", *DİA*, c. IX, s. 35-36.

4.4.1. Hocaları

Dâvud b. Muhabber'in en çok hadis rivâyet ettiği hocalarından birkaçı ve rivâyet ettiği hadis sayıları şunlardır: Meysere b. Abdi Rabbih (58), Hammâd b. Seleme (36), Abbâd b. Kesîr es-Sekafî (27), Muhammed b. Saîd el-Ümevî (7), Şu'be b. Haccâc (6). Bu rivâyetteki şeyhi **Rebî' b. Sabîh**'ten ise sadece (2) hadis nakletmiştir¹⁵³.

4.4.2. Talebeleri

Dâvud b. Muhabber'den rivâyette bulunan bazı talebeleri ve rivâyet ettikleri hadis sayıları şöyledir: Hâris b. Ebî Üsâme (155), Abdullah b. Eyyûb el-Mahrumî (7), Muhammed b. Ebî Hâtim (7), Ahmed b. Yahya el-Hemedânî (7), Yunus b. Habîb (3). Bu rivâyetteki talebesi **İsmail b. Esed** ise kendisinden (7) hadis nakletmiştir¹⁵⁴.

4.4.3. Hakkında Söylenenler

Râvî Dâvud b. Muhabber hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin kanaatlerini zayıftan şiddetliye doğru şu şekilde sıralayabiliriz:

İbn Adî şöyle demiştir: Hadis rivâyetinde hata eder, çokça harf, noktalama veya hareke hatası yapardı. Gerçekte o *sadûktur*¹⁵⁵.

Ali b. Medîni, Züheyr b. Harb ve Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre Dâvud b. Muhabber'in hadisi *itibardan sâkittir*. Bu durumu Ali b. Medîni, *zehebe hadîsuhû*¹⁵⁶ (hadisi sâkit olmuştur)¹⁵⁷ şeklinde ifade ederken, Züheyr b. Harb (ö. 234/849) "*onun hadisini atıyorum/(itibardan) sâkit buluyorum*"¹⁵⁸ demiştir. Ebû Hâtim er-Râzî ise, *zâhibu'l-hadîs* (hadisi sakıttır), *ğayru sika* (sika değildir)¹⁵⁹ demiştir.

Dâvud b. Muhabber'in zayıf bir râvî olduğu kanaatinde olan İclî ve Ebû Zur'a er-Râzî onun hakkında *daîfu'l-hadîs*¹⁶⁰ derken, Nesâî¹⁶¹ ve Ukaylî¹⁶²

¹⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 326, nr: 4412.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 445, nr: 1784.;

¹⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 326 - 327, nr: 4412.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 445, nr: 1784.;

¹⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.

¹⁵⁶ Bu lafız genellikle metrûk râvîler için kullanılmıştır. bk., Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, s. 60-61, 90, 102.

¹⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 424.; İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, 267, nr: 1168.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.

¹⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 447.

¹⁵⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 20.

¹⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 424; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 328.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 20.

zayıftır demişlerdir. Ebû Dâvud'un bir görüşüne göre *sika*, bir başka görüşüne göre *şibhü'd-daîf* (zayıfa benzemektedir)¹⁶³. Zehebî ise *vâhin*¹⁶⁴ (son derece zayıf)tır demiştir.

Yahya b. Maîn, güvenilir bir râvî olarak hadis yazarken, hadisi bırakıp Mu'tezile'den bazıları ile dostluk kurmuş ve onlar da bunun zihniyetini bozmuşlardır. Yalancı değildir. *Sika* bir râvî olmakla beraber çok yanlış hata yapmıştır¹⁶⁵. Yahya b. Maîn başka yerde *leyse lehû baht*¹⁶⁶ (onun bu ilimle ilgisi yoktur) demiştir¹⁶⁷.

Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah kendisine Dâvud b. Muhabber'i sorunca, önce gülmüş, sonra da "*şibh lâ şey*"¹⁶⁸ (önemsiz biri), *lâ yedrî me'l-hadîs* (hadisten anlamaz)¹⁶⁹ demiştir¹⁷⁰.

Buhârî, "*o, münkeru'l-hadîstir*"¹⁷¹, *şibh lâ şey', lâ yedrî me'l-hadîs*" demiştir¹⁷².

Cûzcânî'ye göre râvî, *muzdaribu'l-emr* (işlerinde/rivâyetlerinde uyumsuzluk var)dır¹⁷³.

İbn Hibbân ise şöyle demektedir: O, güvenilir râvîler üzerinden hadis uydurup¹⁷⁴, meçhûl râvîlerden maktûb rivâyetlerde bulunmaktadır¹⁷⁵. İbn

¹⁶¹ Nesâî, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkin*, s. 100, nr: 183.; Zehebî, *el-Kâşîf*, c. I, s. 392, nr: 1535.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.

¹⁶² Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâ'l-Kebîr*, c. II, s. 35. Nr: 458

¹⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 329.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. II, s. 20.

¹⁶⁴ Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadîs, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır. Aydınlı, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, s. 327. Bu lafız genellikle metrûk râvîler için kullanılmıştır. bk., Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, s. 103.

¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 327.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 445.; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. II, s. 20.

¹⁶⁶ Veya (*leyse lehû bah*). Bu tabirin, hakkında kullanılan râvînin ve rivâyetinin terkedilmesi gerektiğine dair bilgi için bk., Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri*, s. 57.

¹⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 328.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.

¹⁶⁸ Zehebî, *el-Kâşîf*, c. I, s. 382, nr: 1460.; Bu terimin, metrûk râvîler hakkında kullanılmakla beraber, bu kimselerin hadîslerinin hiçbir surette alınmayacağına dair bilgi için bk., Yücel, *age.*, s. 108.

¹⁶⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, c. II, s. 20, nr: 2646.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, c. I, s. 388, nr: 766.; Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 424, nr: 1931.; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 328.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 445.

¹⁷¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. III, s. 244, nr: 837.

¹⁷² Buhârî, *Kitâbu'd-Du'afâ's-Sağîr*, s. 45, nr: 110.; a.mlf., *et-Târîhu'l-Kebîr*, c. III, s. 244, nr: 837.; Ayrıca bk., Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 328.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 445.

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 329.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 446.

Mâce bunun gibilerinin hadîsini tahriç etmekle kitabının değerini düşürmüştür¹⁷⁶.

Dâvûd b. Muhabber için *metrûkü'l-hadîstir*¹⁷⁷ diyen Dârakutnî'ye göre *Kitâbu'l-Akl'*(daki akla dair rivâyetler)i Meysere b. Abdırabbih uydurmuş, Dâvûd b. Muhabber ise Meysere'nin senedlerinin dışında yeni senedler uydurarak bu rivâyetleri kendine mâl etmiştir¹⁷⁸.

Hâkim en-Neysâbûrî: "Bir gurup güvenilir kimseye nispet ederek uydurma hadisler nakletmiştir".

Ebû Nuaym el-İsbehânî (ö. 430/1039): *Kitâbu'l-Akl'*da *münker rivâyetler* nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî¹⁷⁹ onu yalnızca addetmişlerdir¹⁸⁰.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071): Dâvud'un *sika olmadığı aşikârdır*. Onun, *Kitâbu'l-Akl'*ın tamamını uydurması dışında başka kusuru olmasa bile bu zikrettiğim husus için (sika olmadığı) yeterli delildir¹⁸¹.

Dâvûd b. Muhabber'e *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*'inde yer veren İbnu'l-Cevzî, Ali b. Medîni, Buhârî, Ebu Hâtim er-Râzi, Nesâî ve Dârakutnî'nin yukarıda zikrettiğimiz görüşlerini¹⁸² naklettikten sonra onun *hadis uydurduğunu*¹⁸³ söylemiştir.

Mizzî de Dâvûd b. Muhabber'in biyografisinden bahsederken, mezkûr rivâyet sadedinde "bu, *münker* bir hadistir, Dâvûd b. Muhabber'in dışında başka birinden geldiği bilinmemektedir", demiştir¹⁸⁴.

İbn Hacer'e göre, *Metrûkü'l-hadîstir*¹⁸⁵, *hadis uydurmasıyla tanınmaktadır*¹⁸⁶.

¹⁷⁴ Zehebî, *Dîvânu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, s. 127, nr. 1338.

¹⁷⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, c. I, s. 291, nr. 326.; Ayrıca bk., Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, s. 163, nr. 359.

¹⁷⁶ Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzû'ât*, s. 163, nr. 359.

¹⁷⁷ Dârakutnî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, c. II, s. 152, nr. 206.; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 329.; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 447.; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 20.

¹⁷⁸ Bu rivâyetleri (kitabı) Dâvûd b. Muhabber'den Abdülazîz b. Recâ, ondan da Süleyman b. İsa es-Siczi çalmıştır. Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, c. II, s. 20.; Sıbt İbnü'l-Acemî, *el-Keşfü'l-Hasis*, s. 113-114, nr. 207. "Zincirleme hırsızlık" olarak nitelenen bu tür hadis hırsızlığı hakkında Akgün, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", s. 272.

¹⁷⁹ Ebû Nuaym el-İsbehânî her ne kadar Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin Dâvud b. Muhabber hakkında "yalancı" dediklerini iddia etse de kendi eserlerinde böyle bir bilgiyi tespit edebilmiş değiliz.

¹⁸⁰ Ebû Nuaym el-İsbehânî, *Kitâbu'd-Du'afâ*, s. 78, nr. 61.

¹⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, c. IX, s. 329.

¹⁸² İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, s. 267 – 268.

¹⁸³ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 318.

¹⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 449.

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 200, nr. 1811.

Dâvûd b. Muhabber hakkında, Yahya b. Maîn'in, "*sika bir râvî olmakla beraber çok yanlış hata yapmıştır*" şeklindeki hem cerhe hem de ta'dile hamledilebilecek değerlendirmesini ayrı tutarsak, münekkit muhaddislerin tamamı onu cerh edici ifadelerde bulunmuşlardır. Dâvûd b. Muhabber hakkında, en çok kullanılan lafızlar, *daîf*, *lâ yedrî me'l-hadîs* (*hadisten anlamaz*), *münkeru'l-hadîs*, *metrûk/metrûku'l-hadîs*, *kezzâb* ve *vaddâ'dır*. Bu bakımdan, bizim, Dâvûd b. Muhabber hakkındaki kanaatimiz de yukarıdaki değerlendirmelere paralel olacaktır. Dâvûd b. Muhabber'in yanı sıra, hocası Rebî b. Sabîh ve onun hocası Yezîd b. Ebân'ın da Basralı oluşları ve Dâvûd b. Muhabber'in *yalancı* ve *hadis uydurucusu*; Yezîd b. Ebân'ın ise *kıssacı* ve *hadis uydurucusu* olarak nitelendirilmiş olması, bizde bu rivayetin bölgesel nitelikli bir uydurma¹⁸⁷ olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

4.5. İsmail b. Esed (ö. 258/871)

Tam adı İsmail b. Esed b. Şâhin, İsmail b. Ebi'l-Hâris'tir. Künyesi Ebû İshak, nisbesi ise el-**Bağdâdî**'dir. 258 yılında vefat etmiştir¹⁸⁸.

4.5.1. Hocaları

İsmail b. Esed'in en çok hadis rivâyet ettiği hocalarından birkaçı ve rivâyet ettiği hadis sayıları şunlardır: Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî (12), Ca'fer b. Avn el-Kuraşî (7), Yahyâ b. Ebî Bükeyr (4), Kesîr b. Hişâm (4), Yezîd b. Hârûn (3), Ravh b. Ubâde (3). İsmail b. Esed, bu rivâyetteki şeyhi **Dâvud b. Muhabber'den** (7) hadis rivâyet etmiştir¹⁸⁹.

4.5.2. Talebeleri

İsmail b. Esed'den rivâyette bulunan bazı talebeleri ve rivâyet ettikleri hadis sayıları şöyledir: İbn Ebi'd-Dünya (15), Bezzâr (12), Hüseyin b. Yahyâ el-A'ver (5)¹⁹⁰. Bu rivâyetteki talebesi **İbn Mâce** ise kendisinden (5) hadis rivâyet etmiştir¹⁹¹.

¹⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. VIII, s. 449.

¹⁸⁷ bk., Akgün, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", s. 279.

¹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. III, s. 42, nr: 425.; Zehebî, *el-Kâşif*, s. 243, nr: 357. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283, nr: 523.; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 106, nr: 424.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. III, s. 42 - 43.

¹⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. III, s. 43.

¹⁹¹ İbn Mâce'nin İsmail b. Esed'den aldığı beş hadîs, Dâvud b. Muhabber'in yanısıra Zekeriyya b. Adiy, Muaviye b. Amr, Ca'fer b. Avn ve Ebu Bedr kanalıyla gelmiştir. Râvîler ve rivâyetlerin Sünen içerisindeki yerleri hakkında bk., Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Sünen'inin Kaynakları*, s. 69.

4.5.3. Hakkında Söylenenler

Münekkit muhaddislerin İsmail b. Esed hakkındaki kanaatleri olumludur. Kronolojik olarak bu münekkitleri ve kanaatlerini şöyle zikredebiliriz:

Ebû Hâtim er-Râzî: "*Sadûk*"tur.

Bezzâr (ö. 292/905): "*Sika ve me'mûn*'dur"¹⁹².

İbn Ebî Hâtim: "*Sika ve sadûktur*"¹⁹³.

İbn Hibbân: "*Sikadır*"¹⁹⁴.

Dârakutnî: "*Sika, sadûk, verâ (sahibi) ve fâzıldır*"¹⁹⁵.

Zehebî: "*Sika, celîldir*"¹⁹⁶.

İbn Hacer: "*Sadûktur*"¹⁹⁷. Bezzâr, *Sünen*'inde *sika sadûktur* demiştir"¹⁹⁸.

İsmail b. Esed hakkında kanaat izhar eden ve bizim tespit edebildiğimiz cerh ve ta'dil âlimlerinin tamamı onu ta'dil etmektedirler. Hakkında kullanılan tabirler, onun *sika* ve *sadûk* bir kimse olduğu şeklindedir. Ayrıca İsmail b. Esed'in, hem hocası Dâvud b. Muhabber ile hem de talebesi İbn Mâce ile ittisalının olduğu açıktır.

5. Râvilerin Cerh ve Ta'dil Değerlendirmelerinin Tablo Halinde Gösterilmesi

Râvî İsmi	Hakkında Kullanılan Lafızlar	
	Cerh Lafızları	Ta'dil Lafızları
Enes b. Mâlik (ö. 92/711)		• Sahâbîdir

¹⁹² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283.

¹⁹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. III, s. 43.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. III, s. 44.; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283.

¹⁹⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, s. 243.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 106, nr: 424.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c. I, s. 283.

<p>Yezîd b. Ebân (ö. 119/737)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kissacı • Daîf/yuda'afu/Yuda'afu fi'l-hadîs /Fîhi da'f/ Fî hadîsihî da'f • Kaderî • Leyse hadîsuhû bi şey' • Fîhi nazar • Leyse bi'l-kavî fi'l-hadîs • Lâ yahfezu'r-rivâyât/lâ yazbitu'l-isnâd • İbadetle meşgul olmaktan hadis ezberlemeyi ihmal etmiştir • Vehm sahibi • Hadisleri kalbeder • Tedlîs yapar • Münkeru'l-hadîs/lehu'l-menâkîr/kesîru'l-menâkîr • Münkeru'l-hadîs (kasıt olmaksızın) • Metrûk/Metrûkü'l-hadîs • Lâ yuhteccu bih • Leyse bi sika • Lâ yahillu'r-rivâyetu anhu • Yol kesmek veya zina etmek kendisinden hadis rivâyet etmekten daha sevimidir 	<ul style="list-style-type: none"> • Zâhid • Sâlih • Sadûk • Lâ be'se bih
<p>Rebî' b. Sabîh (ö. 160/776)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Daîf/daîfu'l-hadîs • Lâ yürzâhu • Leyse bi'l-kavî/Leyse bi'l-kavî fi'l-hadîs • Leyse bi'l-metîn • Leyse bihî be's • Vehim sahibi • Seyyiü'l-hıfz • Muhtelefün fih • Bütün hadisleri maktûbtur • Münkeru'l-hadîs 	<ul style="list-style-type: none"> • Âbid • Zâhid • Sika, sadûk ve sâlih (dininde, yaşayışında ve ahlâkında) • Lâ be'se bih • Müslümanların büyüklerindendir

<p>Dâvud b. Muhabber (ö. 206/821)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Musahhif • Daîf/Daîfu'l-hadîs/Şibhü'd-daîf • Vâhin • Zehebe hadîsuhû (hadisi sâkıt olmuştur) • Leyse lehû baht (onun bu ilimle ilgisi yoktur) • Yuhtiu • Hadisi itibardan sâkittir • Zâhibu'l-hadîs (hadisi sakıttır) • Şibh lâ şey' (önemsiz biri) • Lâ yedrî me'l-hadîs (hadisten anlamaz) • Münkeru'l-hadîs • Metrûk/Metrûku'l-Hadîs • Muzdaribu'l-emr (işlerinde/rivâyetlerinde uyumsuzluk vardır) • Ğayru sika • Güvenilir kimselere nispet ederek uydurma hadisler nakletmiştir • Kezzâb/Vaddâ' 	<ul style="list-style-type: none"> • Sika
<p>İsmail b. Esed (ö. 258/871)</p>		<ul style="list-style-type: none"> • Sika Sadûk • Me'mûn • Verâ sahibi, fâzıl

Râvîler hakkında cerh ve ta'dil alimlerinin görüşlerini ilgili başlık altında vermiş, her bir râvî ile ilgili kanaatlerimizi ortaya koymuştuk. Onları burada tekrar etmeyeceğiz. Ancak, her bir râvî ile ilgili ne kadar cerh, ne kadar ta'dil lafzı kullanıldığı, bu lafızların neler olduğu ve sonuç itibarıyla râvîler ve dolayısıyla da rivâyet hakkında verilen hükmün ne kadar isabetli olup olmadığını daha net ve özet olarak görebilmek için bu tabloyu vermiş bulunuyoruz. Tabloyu şöyle özetleyebiliriz:

Rivâyetin isnadını oluşturan beş râvî hakkında ricâl ve tabakât kitaplarında verilen bilgiler çerçevesinde, rivâyetin isnadı muttasıl gözükmemektedir.

Yezîd b. Ebân hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin kullandığı ta'dil lafızları sadece dört iken, tecrîh lafızları on sekizdir. Esasen bu ta'dil lafızları da onun kıssacılığının sıfatı olarak kullanılmıştır. Ona yapılan eleştiriler, başta kıssacılığı olmak üzere, özellikle Hasan el-Basrî ve başkalarından duyduğu rivâyetleri, - aralarında ittisal bulunmakla beraber - Enes b. Mâlik'e mal ettiği yönündedir. Şahsi kanaatimizin, bu rivâyetin Yezîd b. Ebân tarafından, en uzun ömürlü sahâbî olan Enes b. Mâlik'e isnad edildiği yönünde olduğunu daha önce ifade etmiştik. *Vehim sahibi*, müdellis, *münkeru'l-hadîs*, *metrûku'l-hadîs* ve *vaddâ'* oluşu, ibadetle meşgul olmaktan hadis ezberlemeyi ihmal etmesi ve kendisinden hadis almanın helal olmadığına dair kanaatler, ona yapılan eleştirilerin en önemlilerindedir.

Rebî' b. Sabîh, Yezîd b. Ebân'a göre daha az eleştirilmiştir. Ancak, hakkındaki tenkid lafızları da ta'dil lafızlarının iki katıdır. Münekkitler onun adalet sıfatına işaret ederken, *âbid*, *zâhid*, *sadûk*, *racûlün/şeyhun sâlih*, *müccâhid* gibi ta'dil edici ifadeler kullanmışlardır. Rebî' b. Sabîh'in zabt sıfatıyla ilgili olarak kullanılan tanımlamaların ise tamamı eleştireldir. Bu tenkit lafızlardan bazıları şöyledir: *Daîf/daîfu'l-hadîs*, *leyse bi'l-kavî/leyse bi'l-kavî fi'l-hadîs*, *leyse bi'l-metîn*, *leyse bihî be's*, *vehim sahibi*, *seyyü'l-hıfz*. Bu lafızların da umumiyetle *metrûk* ve *münker* râvi ve mervîler için kullanıldığını dikkate aldığımız zaman, rivâyetin Rebî' b. Sabîh sebebiyle *metrûk* ve *münker* olduğu söylenebilir.

Dâvûd b. Muhabber, aslında isnadın en problemlî râvisi olarak gözükmektedir. Çünkü rivâyeti uydurduğuna kâni olduğumuz Yezîd b. Ebân'dan daha fazla ve daha şiddetli eleştirilmiştir. Hakkında en çok kullanılan lafızlar, *dâif*, *lâ yedrî me'l-hadîs* (*hadisten anlamaz*), *münkeru'l-hadîs*, *metrûk/metrûku'l-hadîs*, *kezzâb* ve *vaddâ'dır*. Cerh ve ta'dil ve mevzûât kitaplarında Yezîd b. Ebân'ın kussâs, Dâvûd b. Muhabber'in ise *kezzâb* ve *vaddâ* sıfatı ön plana çıkmaktadır. O halde bu rivâyeti niçin Dâvûd b. Muhabber'in değil de Yezîd b. Ebân'ın uydurmuş olabileceğini düşünüyoruz? Bu sorunun cevabını şöyle vermek mümkündür. Şayet hadisi Dâvûd b. Muhabber uydurmuş olsaydı, hadis uydurucusu ve aşırı bir zâhid kıssacı olduğu, dahası Enes b. Mâlik üzerinden Hz. Peygamber (s.a.v)'e yalan hadis isnadında bulunduğu söylenen Yezîd b. Ebân'ı, oluşturacağı isnatta zikretmezdi.

İsmail b. Esed ise isnadın, cerh ve ta'dil âlimleri tarafından hakkında tek bir eleştiri getirilmeyip, *sika*, *sadûk*, *me'mûn* ve *verâ sahibi* bir kimse

olduğu söylenerek ta'dil edilen tek râvîsidir. İbn Mâce, *Sünen*'inde onun beş hadisine yer vermiştir.

Ancak, burada insanın aklına şöyle bir soru gelmektedir. İsmail b. Esed gibi hadis rivâyetinde güvenilir ve ehil görülen birisi nasıl olur da Dâvud b. Muhabber gibi hadis uydurucusu olduğunda neredeyse şüphe bulunmayan birisinden böyle bir hadisi rivâyet eder? Aynı şekilde İbn Mâce nasıl olur da isnadında birisi aşırı kıssacı olan iki tane hadis uydurucusunun bulunduğu bir rivâyeti eserine alır? Bunun cevabı da herhalde hocası İsmail b. Esed'in *sika* ve *sadûk* olması ve daha da önemlisi kendisinin Kazvîni olmasıdır.

Rivâyeti isnad tenkidi bakımından böylece ele aldıktan sonra, şimdi de metni üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

6. Rivâyetin Metin Tenkidi

Hadis uydurma faaliyetleri, genel kabule göre hicri birinci asrın ortalarında (h. 34-35) başlamıştır.¹⁹⁹ Bu esnada çok farklı konularda hadisler uydurulduğu gibi, çeşitli belde, bölge ve şehirleri öven veya yeren hadisler de uydurulmuştur. Hadis kitaplarıyla şehir tarihlerinde örneklerine bolca rastlayabileceğimiz bu tür haberlerin ortaya çıkışında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok sebeplerin bulunduğu şüphesizdir²⁰⁰.

Hadis ve sünnet, henüz tedvin ve tasnif edilip son şeklini almadığı ilk dönemlerde, çeşitli amaçlarını gerçekleştirmek isteyen insanların elinde bir istismar aracı olarak kullanılmış ve bu süreç içinde pek çok hadis uydurulup tedavüle sokulmuştur. İşte hadisin İslam dünyasındaki önemini ve yaptırım gücünü bilen bu insanlardan bir kısmı kendi bölgelerinin tervici için bu araçtan yararlanmayı ihmal etmediler ve yaşadıkları şehirlerin faziletlerini rivâyet kalıplarına dökmekte gecikmediler. Goldziher'in dediği gibi bu haberler, "dünyanın iki kıtasına yayılmış bulunan çeşitli İslam çevrelerinin kendi beldeleri hakkında besledikleri aşırı sevginin ifadesidirler ve bu uydurma haberler yoluyla onlar kendi cemaatlerinin İslam hayatında özel bir yeri olduğunu göstermek istemektedirler"²⁰¹. Bu bağlamda Hz. Peygamber'e methettirilmek istenen bu şehirler arasında Mekke, Medine, Kudüs, Yemen, Şam, Mısır, Antakya, Nusaybin, Askalân, Horasan, Merv,

¹⁹⁹ Hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığına dair görüşler ve değerlendirmeleri için bk., Enbiya Yıldırım, *Hadîs Problemleri*, s. 13 – 34.

²⁰⁰ İsmail Hakkı Ünal, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l Buldân" Risâlesi", s. 67.

²⁰¹ Ünal, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l Buldân" Risâlesi", s. 68.

Kazvîn, Kirmân, Fas'a ait olan düzmece hadisler büyük yekûn tutar²⁰². Ona methettirilen veya zemmettirilen şehirler arasında ise, İskenderiye, Dimyat, Basra, Bağdat, Kazvîn, Ürdün, Abadan, Cidde, Askalân, Nusaybin, Antakya, Horasan, Tâlekân, Şâş, Merv, Buhara, Semerkant, Tûs, Cürcân, Herat, Kayrevan, Sebte ve Fas zikredilebilir²⁰³.

Geç de olsa bu uydurma faaliyetlerine karşı bazı hadis âlimleri birtakım ölçütler getirmişlerdir. Bu ölçütleri üç madde halinde özetleyebiliriz:

1. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), "Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Askalân, İskenderiye, Nusaybin ve Antakya'yı övme ve kötüleme ile ilgili her hadis yalandır"²⁰⁴ demiştir. Benzer bir kıstas da Ali el-Kârî, (ö. 1014/1605), tarafından konmuştur. Ona göre "Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Kazvîn, Askalân, İskenderiye, Nusaybin ve Antakya'nın medhi ve zemmi ile ilgili bütün hadisler yalandır"²⁰⁵.

2. Yine İbn Kayyim el-Cevziyye, "içerisinde "falanca falanca şehir Cennet şehirlerinden ya da falanca falanca şehir Cehennem şehirlerinden bir şehirdir" ifadesi yer alan her hadis yalandır" demiştir²⁰⁶.

3. Az amele çok sevap vadeden veya küçük bir günah işleyeni şiddetli cezalarla korkutan sözde hadisler de mana itibarıyla bozuk ve ölçüsüz olarak kabul edilmiştir²⁰⁷.

Sonuç itibarıyla, Kazvîn şehrinin faziletine dair bu rivâyet, muhtevası bakımından yukarıdaki üç temel ölçütün her üçüne göre de uydurma alametleri taşımaktadır. Buna göre, Kazvîn şehri birinci kıstasta ismen zikredilmiştir. *İleride fethedilecek olan Kazvîn'de kırk gün veya kırk gece nöbet tutacak kimseye Cennette üzeri yeşil zebrecet ile kaplı altından bir sütun üzerinde kırmızı yakuttan inşa edilmiş, altından imal edilmiş yetmiş bin kapısı olan ve her kapıda yetmiş huriden eş bulunan bir köşkün verilecek olması* da hem ikinci hem de üçüncü kıstasla tamamen uyuşmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin de dediği gibi, bu rivâyeti sahih görerek eserine alan İbn Mâce'nin vatan ve memleket asabiyeti onu hevasına yenik düşürmüş olmalıdır²⁰⁸.

²⁰² Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 46.

²⁰³ Kandemir, "Fezâil", *DİA*, c. XII, s. 531.

²⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahih ve'd-Da'if*, s. 117, nr. 256.

²⁰⁵ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 455.; Ayrıca bk., Hût, Muhammed b. Derviş, *Esne'l-Metâlib*, s. 344.

²⁰⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahih ve'd-Da'if*, s. 117, nr. 260.

²⁰⁷ Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, c. I, s. 326.

²⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 318.; Rivâyetin sıhhat değerlendirmesi için ayrıca bk., Musa Erkaya, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004), s. 166 – 167.

İsmail Hakkı Ünal'ın da dediği gibi, Hz. Peygamber'in, sade bir insan ve bir yönetici olarak, yaşadığı, gördüğü, bildiği, hatta duyduğu şehirlerin olumlu veya olumsuz özellikleri hakkında birşeyler söylemiş olması doğal karşılanabilir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de işaret edilen kutsal yerler hakkında açıklamada bulunmak, insanları bir yere gitmeye teşvik etmek, yurdundan ayrılmak zorunda kalanları teselli etmek, misafir olduğu yerin ve insanların güzelliklerinden nezaketen de olsa bahsetmek, görevli olarak gönderdiği kimselere, gidecekleri yerin ve insanların özellikleri hakkında bildiği veya başkalarından öğrendiği bilgileri aktarmak şeklindeki beyanları bulunabilir... Ancak, Hz. Peygamber'in hiçbir makul gerekçe olmadan bazı şehirleri ve orada yaşayan insanları övmesi veya yermesi, bazı şehirleri cennetlik, diğerlerini cehennemlik olarak tavsif etmesi muhtemel değildir²⁰⁹.

Şimdi de bu rivâyetin uydurma olduğu kanaatiyle eserlerinde zikreden mevzûât âlimlerinin değerlendirmelerini kısaca nakletmeye çalışalım.

İbnu'l-Cevzî, şöyle der: "Bu, kuşkusuz uydurma bir hadistir. Hadîsteki zayıf râvîlerden ilki, Yezîd b. Ebân'dır. Onun hakkında Şu'be, zina etmek, bana ondan hadîs almaktan daha sevimli gelmektedir, derken; Ahmed (b. Hanbel), ondan hiçbir şey yazılmaz, Nesâî, *metrûku'l-hadîs*, İbn Hıbbân ise, ondan rivâyette bulunmak helal değildir, demişlerdir. Zayıf râvîlerden ikincisi ise, Rebî' b. Sabîh'tir. Affân, hadîsleri tamamen maktûbtur, demiş; Yahyâ (b. Maîn) da onu zayıf görmüştür. Üçüncüsü ise Dâvud b. Muhabber'dir. Ahmed (b. Hanbel) ve el-Buhârî, onun hakkında, rivâyet ettiği hadîs hiçbir surette alınmayan kimse gibidir, demişler; Ali b. Medîni de, hadîsinin alınmayacağından bahsederken, Ebû Hâtim er-Râzî sika olmadığını söylemiş; Dârakutnî *metrûk*, İbn Hıbbân ise sikalar üzerinden hadîs uydururdu, demiştir." İbnu'l-Cevzî son olarak, "bu hadîsi Yezîd b. Ebân'dan başkasının uydurduğunu sanmıyorum. İbn Mâce'ye hayret ediyorum. Bilgisine rağmen bu hadîsi, hakkında bir şey söylemeden/eleştirmeden *Sunen*'ine almayı nasıl caiz gördü? Sahih (-i Müslim) te geçtiği üzere, Nebi (s.a.v)'in; "Yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadîs rivâyet eden kimse de yalancılardan biridir"²¹⁰ buyurduğunu işitmemiş mi? Halkın, bu hadîs sahih olmasaydı onun gibi bir âlim eserinde böyle bir hadîsi zikretmezdi diyerek gereğince amel edeceklerini bilmiyor mu? Vatan ve memleket asabiyeti onu hevasına yenik

²⁰⁹ Ünal, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l Buldân" Risâlesi", s. 69.

²¹⁰ Müslim, *es-Sahih*, Mukaddime, 1, (c. I, s. 9).

düşürmüştür"²¹¹ diyerek adeta İbn Mâce gibi bir hadîşçinin içine düştüğü durumu tasvir etmektedir.²¹²

Sunen-i İbn Mâce'nin önemli şerhlerinden olan Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *Misbâhu'z-Zucâce alâ Suneni İbn Mâce*'sini *Nûru Misbâhu'z-Zucâce alâ Suneni İbn Mâce* adıyla hulâsa eden Ali b. Süleyman el-Bücum'avî ed-Dimnâtî (ö. 1306/1889), hadisin sıhhati hakkında herhangi bir görüş beyan etmezken,²¹³ *Sunen*'in bir başka şârihi Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dîbâce*'sinde onun *mevzû* olduğunu zikretmiştir.²¹⁴

Zehebî, Dâvud b. Muhabber'in biyografisini anlatırken, ondan nakledilen yukarıdaki hadîsi zikretmiş ve "İbn Mâce bu *mevzû* hadîsi *Sunen*'ine koymakla *Sunen*'in değerini düşürmüştür," demiştir.²¹⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye, "Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Askalân, İskenderiye, Nusaybin ve Antakya'yı övme ve kötüleme ile ilgili her hadis yalandır"²¹⁶ demiştir.

İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bulunduğu halde Kütüb-i Hamse'de yer almayan hadisleri ihtiva eden *Misbâhu'z-Zucâce* adlı eserin müellifi Bûsîrî (ö. 840/1436) şöyle der: "Bu, zayıf râvîler zincirinden oluşan bir isnaddir. Yezîd b. Ebân, Rebî' b. Sabîh ve Dâvud b. Muhabber zayıf râvîlerdir". O, daha sonra, bu rivâyeti İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzû'ât*'ında zikrettiğini belirtip, onun yukarıda da naklettiğimiz, hadisin uydurma olarak addedilme gerekçesine yer verir.²¹⁷

Suyûtî, hadîsin *mevzû* olmayıp, belki zayıf olduğunu vurgulama sadedinde el-Mizzî'nin; *et-Tehzîb*'te, hadîsin münker olduğunu ve Dâvud'un rivâyeti dışında bir rivâyetin bilinmediğini, münkerin de zayıfın bir bölümü olduğunu, hadîsin de fadâilden olduğunu zikrettiği görüşünü nakleder.²¹⁸ Oysa münker hadîs, *mevzû* ve batıl hadîse itlak olunur.²¹⁹ Yani onlar gibidir.

İbn Arrâk (ö. 963/1556)²²⁰ ve Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567)²²¹ de bu rivayete eserlerinde yer vermiş ve râvî Dâvud b. Muhabber'in *kezzâb/yalancı* olarak nitelendirildiğini vurgulamışlardır.

²¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, c. II, s. 318.

²¹² Hadîse, çağdaş bilim adamları tarafından yapılan eleştiriye bir örnek olmak üzere bk., M. Hayri Kirbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*, s. 304.

²¹³ ed-Dimnâtî, *Nûru Misbâhu'z-Zucâce alâ Suneni İbn Mâce*, s. 62.

²¹⁴ Safâ ed-Davvî Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dîbâce bi Şerhi Suneni İbn Mâce*, c. IV, s. 56-57.

²¹⁵ Zehebî, *Mizân*, II s. 210.; Ayrıca bk., a.mlf., *Telhîsu'l-Mevzû'ât*, s. 162-163

²¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif fi's-Sahîh ve'd-Da'îf*, s. 117, nr. 256.

²¹⁷ Bûsîrî, *Misbâhu'z-Zucâce*, h. no. 987, c. II, s. 400.

²¹⁸ Suyûtî, *et-Taakkubât*, s. 60, 61.; *el-Leâliu'l-Masnûa*, c. I, s. 423, 424. Ayrıca bk., İbn Arrâk, *Tenzihü's-Şerî'a*, c. II, s. 50.; Ali el-Karî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 455.

²¹⁹ Abdurreşid en-Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen*, s. 211, dn.

²²⁰ İbn Arrâk, *Tenzihü's-Şerî'a*, c. II, s. 50.

Ali el-Kârî: "Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Kazvîn, Askalân, İskenderiye, Nusaybin ve Antakya'nın medhi ve zemmi ile ilgili bütün hadisler yalandır"²²².

Sindî (ö. 1138/1726), İbnu'l-Cevzî, el-Bûsîrî ve es-Suyûtî'nin yukarıda ifade ettiğimiz görüşlerini nakletmekle yetinir.²²³

Şevkânî (ö. 1250/1834), İbn Mâce'nin bu hadîsi Enes'ten merfûan rivâyet ettiğini belirtip, senesinde *vaddâ'*/çok hadîs uyduran Dâvud b. Muhabber ve zayıf ve metrûk olan başka bir râvî daha vardır der. O, ayrıca İbnu'l-Cevzî'nin bu hadîsi *el-Mevzû'ât'*ında zikrederek isabet de ettiğini kaydedip, *Sünen-i İbn Mâce'*de mevcut olduğu söylenen mevzû hadîs belki de bu hadîstir, der.²²⁴

Son dönem âlimlerden Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî de bu rivâyete *uydurma* demiştir²²⁵. Elbânî bu görüşünü İbnu'l-Cevzî, Mizzî ve Zehebî'nin kanaatlerine dayandırmaktadır²²⁶.

Yine muasır hadis âlimlerinden Zübeyr Sıddîkî de, bu hadisin uydurma olduğunu şöyle dile getirmiştir: "İbn Mâce tarafından kendi memleketi Kazvîn'in faziletleri hakkında rivâyet edilen hadisler, hadisçiler tarafından uydurma ilan edilmiştir"²²⁷.

Suhaib Hasan Abdul Ghaffar, İbnu'l-Cevzî'nin mevzû olduğunu söylediği İbn Mâce'nin *Sünen'*indeki hadisler üzerine yaptığı bir incelemede, İbnu'l-Cevzî'nin verdiği hükümlerde büyük oranda isabet sağladığı kanaatine varmıştır. Suhaib Hasan Abdul Ghaffar'a göre, İbnu'l-Cevzî bu rivâyet hakkındaki hükmünde de isabet etmiştir²²⁸.

İbn Mâce'nin *Sünen'*inin muhakkiki Şuayb el-Arnâvut (ö. 2016) da rivâyetin uydurma olduğunu söyledikten sonra, isnadın zayıf ravilerden müteşekkil olduğunu, Dâvud b. Muhabber'in *metrûk*, şeyhi Rabî b. Sabîh ile Yezîd b. Ebân'ın *zayıf* olduklarını belirtmiştir. O daha sonra, İbnu'l-Cevzî'nin

²²¹ Muttakî el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, c. XII, s. 295, h. no: 35097.

²²² Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfû'a*, s. 455.; Ayrıca bk., Hût, *Esne'l-Metâlib*, s. 344.; Kandemir, *Mevzû Hadîsler*, s. 174. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Enbiya Yıldırım, *Hadîs Problemleri*, s. 165.; krş., a.mlf., *Sahih Hadîs Bulunmayan Konular*, s. 69.; Kazvîn ile ilgili bazı örnekler için bk., Sadık Cihan, *Uydurma Hadîslerin Doğuşu*, 197 – 198.

²²³ Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, c. III, s. 350 - 351.

²²⁴ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, s. 432.

²²⁵ Elbânî, *Daifu Suneni İbn Mâce*, s. 227. (el-Elbânî burada hadîsin İbn Mâce'deki numarasını 2829 olarak vermiş olup, doğrusu 2780'dir.) Ayrıca bk., el-Fellâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, c. II, s. 457.

²²⁶ Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daife ve'l-Mevzû'a*, c. I, s. 548, nr: 371.

²²⁷ Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadîs Edebiyatı Tarihi*, s. 174.

²²⁸ Suhaib Hasan Abdul Ghaffar, *Criticism of Hadîth Among Muslims With Reference to Sunan İbn Mâce*, s. 212. Suhaib Hasan Abdul Ghaffar'ın bu çalışmasıyla ilgili bir değerlendirme için bk., Hayri Kirbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*, s. 142.

bu rivayeti uydurma olarak nitelediğini, Zehebî'nin ise, İbn Mâce'nin bu mevzû hadîsi *Sünen*'ine koymakla *Sünen*'in değerini düşürdüğünü söylediğini nakleder²²⁹.

Sünen'in başka bir muhakkiki Beşşâr Avvâd Ma'rûf ise hadisin uydurma olduğunu, buna da *vaddâ'* ve *kezzâb* olan Dâvud b. Muhabber'in sebep olduğunu ve musanniflerin bu rivayeti mevzû'ât kitaplarında naklettiklerini söyler²³⁰.

Sonuç

Makalemizin konusunu teşkil eden Kazvîn şehrinin faziletine dair rivâyet, *râvî sayısı*, *râvîlerin güvenilirliği* ve *hadis rivâyetine ehil olup olmadıkları* ve *metnin muhtevası* bakımından olmak üzere üç yönden tenkit edilebilir.

Râvî sayısı bakımından; rivâyetin isnadının baştan sona kadar tek kişinin tek kişiden rivâyeti şeklinde gelmesi sebebiyle *ferd-i mutlak*tır. Isnatta peş peşe gelen Yezîd b. Ebân, Rebî' b. Sabîh ve Dâvud b. Muhabber adlı râvîlerin Basralı olmaları, dolayısıyla da hadîsi yalnız bir bölge râvîlerinin rivâyet etmiş olması sebebiyle de *ferd-i nisbî*dir.

Râvîlerin güvenilirliği ve *hadis rivâyetine ehil olup olmadıkları bakımından* ise, şunları söylemek mümkündür: Rivâyetin sahâbî râvîsi Enes b. Mâlik dışındaki dört râvîden birisi münekkit muhaddisler tarafından ta'dil edilirken; ikisi kussâs ve hadîs uydurucusu olmakla, biri de *münkeru'l-hadîs* ve *metrûkü'l-hadîs* olmakla cerh edilmişlerdir. Esasen bu rivâyetin uydurma olduğunu iddia eden İbnu'l-Cevzî dışındaki âlimlerin büyük çoğunluğu, Dâvud b. Muhabber'in hadîs uydurucusu oluşunu gerekçe olarak gösterirler. Filvâkî Dâvud b. Muhabber'in bu özelliği sebebiyle rivâyet uydurma olarak kabul edilebilir. Ancak biz, bu rivâyeti Yezîd b. Ebân'ın uydurmuş olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü gerek biyografisi gerek cerh ve ta'dil âlimlerinin onun hakkındaki hükümleri bizi böyle bir kanaate sevk etmektedir. Onun gece gündüz ağlayan ve ağlatan, zühd hayatı yaşamaktan ve ibadet etmekten hadîs ezberlemeye zaman ayıramayan biri olup, ağırlıklı olarak terğîb, terhîb ve fezâil türü rivâyetler nakletmesi, Kazvîn'in faziletine dair naklettiği rivâyetin muhtevasıyla tam manasıyla örtüşmektedir. Yezîd b. Ebân'ın ayrıca, bu rivâyette olduğu gibi kendisinden işitmediği halde Enes b. Mâlik'e nispet ederek Allah rasûlüne yalan hadîs isnadında bulunması da bu yöndeki

²²⁹ İbn Mâce, *Sünen*, c. IV, s. 71, dn.

²³⁰ İbn Mâce, *Sünen*, c. IV, s. 324, dn.

kanaatimizi güçlendirmektedir. Ayrıca râvî Yezîd b. Ebân, yaşadığı dönem itibariyle hem hadis uydurma faaliyetlerinin arttığı bir dönemde bulunması hem de isnattaki râvîler içerisinde Kazvîn'in fethedildiği döneme en yakın kişi olması ayrıca dikkat çeken hususlardır. Nihayet bu rivâyeti Yezîd b. Ebân'ın uydurmuş olabileceğinin bir diğer gerekçesi de, rivâyeti Dâvud b. Muhabber'in uydurmuş olabileceği varsayıldığı takdirde, kussâs ve hadis uydurucusu olarak tanınan Yezîd b. Ebân'ın isnatta zikredilmesinin bir anlamının olmayacağıdır.

Metnin muhtevası bakımından da rivâyetin problemlili olduğu kanaatindeyiz. Münekkîttir muhaddisler tarafından konulan bazı ölçütler bizi bu kanaate sevk etmektedir. Buna göre bazı bölge ve şehirleri metheden veya zemmeden ya da bazı şehirlerin cennet şehirlerinden, bazı şehirlerin de cehennem şehirlerinden olduğunu bildiren veya az amele çok sevap vadeden veya küçük bir günah işleyeni şiddetli cezalarla korkutan, mübalağalı, mana itibariyle bozuk ve ölçüsüz olan hadisler uydurmaktır. *Herhangi bir şehirde kırk gün veya kırk gece nöbet tutacak kimseye cennette üzeri yeşil zebercet ile kaplı altundan bir sütun üzerinde kırmızı yakuttan inşa edilmiş, altundan imal edilmiş yetmiş bin kapısı olan ve her kapıda yetmiş huriden eş bulunan bir köşkün verilecek olması*, yukarıdaki ölçütlere göre, mübalağalı, az amele çok sevap vadeden, ölçüsüz ve dolayısıyla uydurma sayılabilecek bir rivâyettir.

Ayrıca, ilgili rivâyetin hadis musannefâtının hiçbirisinde rivâyet edilmeyip, sadece her ikisi de Kazvînli olan İbn Mâce ve Râfî'î tarafından nakledilmiş olması da oldukça manidardır.

Sonuç olarak, gerek isnad gerekse metin üzerinden yaptığımız araştırma neticesinde, söz konusu rivâyetin Yezîd b. Ebân tarafından Enes b. Mâlik'e mâl edilerek Hz. Peygamber (s.a.v)'e isnad edilmiş bölgesel bir uydurma olduğu kanaatine varmış bulunmaktayız.

Kaynakça

- Abdurreşid en-Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce ve Kitâbuhu's-Sunen*, (haz. Abdulfettah Ebu Ğudde), Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, VI. bsk., Beyrut, 1419/1991.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, I-IV, (thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), Darü'l-Hânî, II. bsk., Riyâd, 1422/2001.
- Akgün, Hüseyin, "Hadis Hırsızlığının Yöntemleri ve Boyutları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 16, S. 1, Yıl. 2016 ss. 267 – 279.

- Ali b. Medîni, Ali b. Abdullah b. Ca'fer es-Sa'dî el-Medîni, (ö. 230/845), *el-İlel*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetu'l-İslâmî, II. bsk., Beyrut, 1980.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfû'a fi'l-ahbârî'l-Mevzû'a*, (*Mevzû'âtu'l-Kübrâ*), (thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ), el-Mektebü'l-İslâmî, II. bsk., Beyrut, 1406/1986.
- _____, *el-Masnû' fi Ma'rifeti Hadîsi'l-Mevzû'*, (*el-Mevzû'âtu's-Suğrâ*), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), yy. ts.
- Arı, Mehmet Salih, "Tuleyha b. Huveylid", *DİA*, c. XLI, s. 362 - 363.
- Aybakan, Bilal, "Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed", *DİA*, c. XXXIV, s. 394 - 396.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, MÜİFVY., İstanbul, 2009.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), *Meğâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmî Ricâli Meâni'l-Âsâr*, I-III, (thk. Muhammed Hasan İsmail), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, I. B-bsk., Beyrut, 2006.
- el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî (ö. 474/1081), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li men Harrace lehü'l-Buhârî fi'l-Câmü's-Sahîh*, (thk. Ahmed Lebzâz), yy. , ts.
- ed-Dimnâtî, Ebu'l-Hasen Ali b. Süleymân ed-Dimnâtî el-Bücum'avî el-Mağribî (ö. 1306/1889), *Nûru Misbâhu'z-Zucâce alâ Suneni İbn Mâce*, yy., ts.
- el-Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulazîz (ö. 317/929), *Mu'cemu's-Sahâbe*, I-V, (thk. Muhammedu'l-Emîn b. Muhammed), Mektebetu Dâru'l-Beyân, Kuveyt, 2000/1421.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, (ö. 279/892-93), *Futûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Sevinç Mat., İstanbul, 1987.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrâhim, (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-XII, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- _____, *et-Târîhu'l-Evsat*, (*et-Târîhu's-Sağîr* ismiyle basılmış), I-II, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyed), Dâru'l-Ma'rife, I. bsk., Beyrut, 1406/1986.
- _____, *Kitâbu'd-Du'afâi's-Sağîr*, (Nesâî'nin *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*'i ile birlikte) (thk. Mahmûd İbrahim Zâyed), Dâru'l-Ma'rife, I. bsk., Beyrut, 1406/1986.
- el-Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil (ö. 840/1436), *Misbâhu'z-Zucâce fi Zevâidi İbn Mâce*, I-II, (thk. ve ta'lik, Musa Muhammed Ali - İzzet Ali Atıyye), Matbaatu Hassan, Kahire, ts.
- el-Ceberî, Abdu'l-Muteâl Muhammed el-Ceberî, *el-Muştehir mine'l-Hadîsi'l-Mevzû' ve'd-Daîf ve'l-Bedîlu's-Sahîh*, Mektebetu Vehbe, I. bsk. Mısır, 1407/1987.
- Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo – Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yay., II. bsk., Samsun, 1997.
- Cirit, Hasan, "Kussâs", *DİA*, c. XXVI, s. 463-465.

- el-Cûzcânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kub b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö. 259/873), *Ahvâlu'r-Ricâl*, (thk. Seyyid Subhi el-Bedri es-Sâmerrâî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts.
- ed-Dârukutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer, (ö. 385/995), *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Muvaffik b. Abdullah b. Abdülkâdir), Mektebetu'l-Maârif, I. bsk., Riyad, 1404/1984.
- _____, *el-İlelu'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, I-XII, (thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah es-Silefî), Dâru Taybe, I. bsk., Riyad, 1405/1985.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Suâlatu Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi Cerhi'r-Ruvât ve Ta'dîlihîm*, (thk. Ziyâd Mahmud Mansûr), Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, I. bsk., Medine, 1414/1994.
- Ebû Nuaym el-Isbehânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed, (ö. 430/1039), *Kitâbu'd-Du'afâ*, (thk. Faruk Hamâde), Dâru's-Sekâfe, Beyrut, 1405/1984.
- Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *DİA*, c. XXXII, s. 13 – 14.
- _____, "Metrûk", *DİA*, c. XXIX, s. 415 – 416.
- el-Elbânî, Muammed Nâsiruddîn (ö. 1999), *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzû'a*, I-XIV, Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1412/1992.
- _____, *Daîfu Suneni İbn Mâce*, Riyâd, 1997.
- Erkaya, Musa, *İbn Mâce'nin Hadis Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004).
- _____, *İbn Mâce'nin Sünen'inin Kaynakları*, (Bu Çalışma Fırat Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projesi İşletme Müdürlüğü Tarafından Desteklenmiştir. FÜBAP Proje No: 563. Elazığ, 2004).
- el-Fellâte, Ömer b. Hasan b. Osman el-Fellâte, *el-Vad'u fi'l-Hadîs*. I-III, Mektebetu'l-Gazâlî, Dimeşk, 1401/1980.
- el-Fettenî, Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî (ö. 986/1578), *Tezkiratu'l-Mevzû'ât, İdâretü't-Tıbâati'l-Müniriyye*, yy. 1343/1924.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Kitabu't-Tabakât (Tabakâtu'r-Ruvât)*, (Ebu İmrân Musa b. Zekerriyya et-Tüsterî rivâyeti), (thk. Ekrem Ziya Ömeri), Matbaatu'l-Ânî, I. bsk., Bağdat, 1387/1967.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm) ve Ahbâru Muhaddîsiha ve Zikru Kuttânihâ'l-ulemâ min ğayri Ehlihâ ve Vâridihâ*, I-XVII, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I. bsk., Beyrut, 1422/2001.
- Heyet, *Anabritanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, c. XII, s. 126. .

- el-Hût, Muhammed b. Derviş b. Muhammed (ö. 1276/1859), *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîse Muhtelifeti'l-Merâtib*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Huart, Cl, "Kazvîn" md., *MEB. İslâm Ansiklopedisi, (İA)*, ts., c. IV, s. 527 - 528.
- el-Huveynî, Ebû İshâk el-Huveynî, *Cunnetu'l-Murtâb bi Nakdi'l-Muğni ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, I. bsk. Beyrut, 1407
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî Du'âfâ'ir-Ricâl*, (thk. Süheyl Zekkâr – Yahya Muhtar Ğazzâvî), I-VIII, Dâru'l-Fikr, III. bsk., Beyrut, 1409/1988.
- İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî (ö. 963/1556), *Tenzîhü's-Şerî'ati'l-merfû'a 'Ani'l-ahbârî's-Şeni'ati'l-mevzû'a* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf - Abdullah Muhammed es-Siddîk el-Ğumârî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. bsk. Beyrut, ts.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, I – LXXIV + VI, (thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî), Dâru'l-Fikr, I. bsk., Beyrut, 1418/1998.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir et-Temimî, (ö. 327/938), *Kitabü'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1371/1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl el-Askalânî, (ö. 852/1449), *Lisânu'l-Mizân*, (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-X, Mektebû'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut, 1423/2002.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed 'Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Haleb, 1411/1991.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XII, Dairetü'l-Maârif en-Nizâmiyye, I. bsk., Haydarabad, 1325/1907.
- _____, *Nüzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Abdullah er-Rahîlî), Matbaatu Sefir, Riyad 1422/2002.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, (ö. 354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-X, Matbaatu Meclisi Dâiretü'l-Meâ'rifi'l-Osmaniyye, I. bsk., Haydarabad, 1393/1973.
- _____, *Kitâbu'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyed), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkı el-Hanbelî, (ö. 751/1350), *el-Menâru'l-Münif fî's-Sahîh ve'd-Da'îf*, (thk. Abdülfettâh Ebu Ğudde), Mektebetu Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, 1390/1970.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *et-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Du'afâ ve'l-Mecâhîl*, I-IV, (thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim), Mektebetu İbn Abbas, I. bsk., Semennûd, 1432/2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen*, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- _____, *es-Sünen*, I-V, (thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid vdğ.), Dâru'r-Risâletu'l-Âlemiyye, Amman, 1430/2009.
- _____, *es-Sünen*, I-V + I, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Cîl, I. bsk., Beyrut, 1418/1998.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdullah el-Basrî ez-Zührî, (ö. 230/845), *et-Tabâkâtu'l-Kübrâ*, I-VIII, (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hancı, I. bsk., Kahire, 2001.
- İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî (ö. 385/996) *Târîhu Esmâ'is-Sikât mimmen Nukile anhümü'l-İlm*, (thk. Subhî es-Sâmerrâî), Dâru's-Selefiyye, I. bsk. Kuveyt, 1404/1984.
- İbnu'l-Esîr, Ali b. Muhammed (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIII, Beyrut, 1385/1965.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, (ö. 597/1201), *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, (thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. bsk., Beyrut, 1406/1986.
- _____, *el-İlelül-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, I-II, (nşr., Halil Meyyis), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- _____, *Kitâbu'l-Mevzû'ât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, I-III+Fihrist, (thk. Nureddin Boyacılar), Advâu's-Selef, Riyad, 1418/1997.
- İbnu'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), *Tezkiratü'l-Mevzû'ât*, (nşr., Muhammed Emîn el-Hancı), Kahire, 1323.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs* (İrâkî'nin *et-Takyîd ve'l-İzâh* adlı şerhiyle birlikte), Matbaatu'l-İlmiyye, I. bsk., Haleb, 1350/1932.
- Juynboll, G.H.A., (ö. 2010), *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, (çev. Salih Özer), Ankara Okulu Yay., I. bsk., Ankara, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler (Menşei Tanıma Yolları Tenkidî)*, MÜİFVY., İstanbul, 2009.
- _____, "Dâvud b. Muhabber", *DİA*, c. IX, s. 35-36.
- _____, "Fezâil", *DİA*, c. XII, s. 531.

- el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddin b. Muhammed Saîd (ö. 1332/1914), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadîs Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., I. bsk. Ankara, 1999.
- Koçyiğit, Talat, *Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., I. bsk., Ankara, 1992.
- Lambton, A.K.S., "Kazvîn" md., *The Encyclopedia of İslâm*, (New Edition), Leiden, 1978.
- el-Makdisî, Yusuf b. Ebu Bekir b. Ahmed el-Kermî, (ö. 1033/1623), *el-Fevâidü'l-Mevzû'a fî'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, (thk. Muhammed Lütfi es-Sabbâğ), Dâru'l-Varrâk, III. bsk., yy. 1419/1998.
- el-Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Ali (ö. 845/1442), *Muhtasaru'l-Kâmil fî Ma'rifeti Duafâi'l-Muhaddisîn li'bni 'Adî*, (thk. Eymen b. Arif ed-Dîmeşkî), Mektebetu's-Sunne, I. bsk., Mısır, 1415/1994.
- Marcel Bazin, "Kazvîn", *DİA*, c. XXIV, s. 154-155.
- el-Mizzî, Cemalüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzibu'l-Kemâl*, I-XXXV (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Muessesetu'r-Risâle, VI. bsk., Beyrut, 1415/1994.
- el-Muttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdîmelik b. Kâdîhân el-Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef 'âl*, I-XVIII, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *Kitâbu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Bûrân ed-Danâvî - Kemal Yusuf el-Hût), Muessesetu'l-Kutubü's-Sekâfiyye, I. bsk., Beyrut, 1405/1985.
- Osman b. Ebî Şeybe, Ebu'l-Hasen Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 239/853), *Suâlâtu Osman b. Ebi Şeybe li Ali b. Medîni fî'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (haz. ve thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdulkâdir), Mektebetu'l-Maârif, I. bsk., Riyad, 1404/1984.
- Polat, Salahattin, "Ferd", *DİA*, c. XII, s. 368-369.
- _____, "Garîb", *DİA*, c. XIII, s. 375.
- er-Râfîî, Ebu'l-Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdulkerîm (ö. 623/1226), *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, I-IV, (tahk. Azizullah Otariidî Habuşânî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- Safâ ed-Davvî, Ahmed el-Adevî, *İhdâu'd-Dibâce bi Şerhi Suneni İbn Mâce*, I-V, Dâru'l-Yakîn, Bahreyn, 2001/1422.
- es-Sağânî, Ebu'l-Fezâil Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed b. Hasen (ö. 650/1252), *el-Mevzû'ât*, Dâru'l-Me'mûni li't-Türâs, Beyrut, ts.
- Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*, DİB. Yay., Ankara, 1991.
- es-Sindî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî (ö. 1138/1726), *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce (es-Sünen ile birlikte)*, I-II,

- Kahire 1313; nşr. Halîl Me'mûn Şîha, *Şerhu Süneni İbn Mâce* adıyla ve Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî'nin *Misbahu'z-zucâce fî zevâidi İbni Mâce*'siyle birlikte, I-IV, Beyrut 1416/1996).
- Sıbt İbnü'l-Acemî, Ebu'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî (ö. 841/1438), *el-Keşfü'l-Hasîs ammen Rumiye bi Vad'i'l-Hadîs*, (thk. Subhî es-Sâmerrâî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407/1987.
- Sıddîkî, Muhammed Zübeyr, *Hadîs Edebiyatı Tarihi*, (çev. Yusuf Ziya Kavakçı), İrfan Yay., İstanbul, 1966.
- Suhaib Hasan Abdul Ghaffar, *Criticism of Hadith Among Muslims With Reference to Sunan Ibn Mâja*, Second Edition, Ta-Ha Publishers Ltd., London, 1407/1986,
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, (ö. 911/1505), *ez-Ziyâdât ale'l-Mevzû'ât (Zeylü'l-Leâli'l-Masnû'a)*, I-II, (thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan), Mektebetü'l-Maârif, Riyad, 1431/2010.
- _____, *el-Leâliu'l-Masnû'a fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.
- _____, *et-Taakkubât ale'l-mevzû'ât*, (tahk. Seyyid Muhammed Ma'sûkî'î [Maşuklu], Matbaatu'l-ulvî, Hindistan, 1303.
- _____, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, I-II, (thk. Ebu Kuteybe Muhammed el-Faryâbî), Dâru Taybe, ts.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), *el-Fevâ'idü'l-Mecmû'a fî'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, (thk. Abdurrahman el-Muallimî), el-Mektebü'l-İslâmî, 1407/1987.
- el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd (ö. 322/934), *Kitâbu'd-Du'afâi'l-Kebîr*, I-IV, (thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. bsk., Beyrut, 1404/1983.
- Ünal, İsmail Hakkı "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l Buldân" Risâlesi", *AÜİFD.*, C. XLI, Yıl, 2000, ss. 67 – 90.
- Yahya b. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848) *et-Târîh (Rivâyetu'd-Dûrî)*, I-IV, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Merkezü'l- Bahsi'l-İlmî, I. bsk., Mekke, 1399/1979.
- _____, *et-Târîh (Rivâyetu Osman b. Saîd ed-Dârimî)*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Dâru'l-Me'mûni li't-Turâs, Beyrut, ts.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadîs Problemleri*, Rağbet Yay., II. bsk., İstanbul, 2001.
- _____, *Sahih Hadîs Bulunmayan Konular*, Otto Yay., I. bsk., Ankara, 2015,

- Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, MÜİFVY., İstanbul, 1998.
- _____, *Hadis Usûlü*, MÜİFVY., I. bsk., İstanbul, 2011.
- _____, "Cerh Lafızlarından Münkerü'l-hadîs ve Farklı Kullanımları", *MÜİFD.*, S. 13 – 14 – 15, Yıl. 1997, ss. 199 – 210.
- ez-Zehabî, Ebû Abdullah Şemsü'd-dîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö. 748/1347), *Dîvânu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn ve Halkin mine'l-Mechûlîn ve Sikâtin fîhim lîn*, (thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî), Matbaatu'n-Nehda'l-Hadîse, II. bsk., Mekke, 1387/1967.
- _____, *el-Kâşif fî Ma'rîfeti men lehû Rivaye fî'l-Kutubi's-Sitte*, I-II, Dâru'l-Kible, I. bsk., Cidde, 1413/1992.
- _____, *el-Muğnî fî'd-Du'afâ*, I-III, (thk. Nureddin İtr) İdâre İhyâ'it-Turâsî'l-İslâmî, Katar, ts.
- _____, *er-Ruvâtu's-Sikât el-Mutekellemu fîhim bimâ lâ Yûcibu Raddehüm*, (thk. Muhammed İbrahim Mûsîlî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut, 1412/1992.
- _____, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdî'r-Ricâl*, I-V, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
- _____, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzû'ât li'bnî'l-Cevzî*, (thk. Ebu Temîm Yesâr b. İbrahim b. Muhammed), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1419/1998.
- _____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- _____, *Târîhu'l-İslâm*, I-XV, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I, bsk., Beyrut, 2003.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımaşkî (ö. 1976), *el-A'lâm*, I-XIII, Matbaatu'l-Arabiyye, Mısır, 1927.